

Др Биљана Видука

ПРЕДУЗЕТНИШТВО МЛАДИХ

Значај образовања из предузетништва за развој предузетничких тежњи

МОНОГРАФИЈА

Др Биљана Видука, доцент

ПРЕДУЗЕТНИШТВО МЛАДИХ (Монографија)

Значај образовања из предузетништва за развој предузетничких тежњи

Издавач

Факултет за пројектни и иновациони менаџмент Београд, Educons Универзитет,
Сремска Каменица, Србија

За издавача

Рецензенти

Др Роберт Молнар

Др Јасмина Ђурашковић

Др Игор Лаврнић

Техничка припрема

Штампа

Тираж

100 примерака

Copyright © 2021

Аутор и издавач задржава сва права. Репродукција појединих делова или целине ове публикације није дозвољена.

ISBN _____

Одлуком _____, број _____ од _____ године монографија је одобрена за штампу.

ПРЕДУЗЕТНИШТВО МЛАДИХ

Значај образовања из
предузетништва за развој
предузетничких тежњи

МОНОГРАФИЈА

Аутор

Др Биљана Видука

Београд, 2021. година

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ СКРАЋЕНИЦА	7
ПРЕДГОВОР АУТОРА	9
Део 1 – ПРЕДУЗЕТНИШТВО	11
Део 2 – ПРЕДУЗЕТНИШТВО МЛАДИХ	17
Део 3 – СТАЊЕ ПРЕДУЗЕТНИШТВА	29
3.1.Предузетништво у земљама Европске уније	32
3.2.Предузетништво у земљама Западног Балкана	37
3.3.Предузетништво у Републици Србији	39
Део 4 – ПРЕДУЗЕТНИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ	43
4.1. ЕУ оквир предузетничког образовања	47
4.2.Предузетничко образовање у земљама Западног Балкана	54
4.3.Предузетничко образовање у Републици Србији	57
4.4. Досадашња интеграција предузетничког учења у систем образовања у Републици Србији	61
Део 5 – ПОСТОЈЕЋИ МОДЕЛИ РАЗВОЈА ПРЕДУЗЕТНИШТВА	65

Део 6 – ТЕОРИЈСКИ ПРАВЦИ У ИЗУЧАВАЊУ ПРЕДУЗЕТНИЧКОГ ОБРАЗОВАЊА И УТИЦАЈ ОБРАЗОВАЊА НА МОДЕЛЕ ПОНАШАЊА, ИЗБОР И РАЗВОЈ КАРИЈЕРЕ	73
Део 7 – ЛИТЕРАТУРА	81
РЕЦЕНЗИЈЕ	93
БИОГРАФИЈА АУТОРА	95

САДРЖАЈ СКРАЋЕНИЦА

ЕУ	Европска унија (<i>European Union</i>)
АП Војводина	Аутономна покрајина Војводина
UNICEF	Фонд Уједињених Нација за децу (<i>United Nations International Children's Emergency Fund</i>)
OECD	Организација за економску сарадњу и развој (<i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i>)
САД	Сједињене Америчке Државе
МСПП	Мала и средња предузећа и предузетници
SME	Мала и средња предузећа (<i>Small and medium-sized enterprises</i>)
БДП	Бруто друштвени производ
БДВ	Бруто додата вредност
ICT	Информационо-комуникационе технологије (<i>Information and communications technology</i>)
SEECCEL	Центар за предузетничко учење Југоисточне Европе (<i>South East European Centre for Entrepreneurial Learning</i>)

ЈИЕ 2020	Стратегије развоја Југоисточне Европе до 2020. године
РС	Република Србија
ВШУ	Високо-школска установа
CARDS	Помоћ Заједнице за обнову, развој и стабилизацију (<i>Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation</i>)
GTZ	Немачка организација за техничку сарадњу (<i>Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit</i>)
ПУ	Предузетнички универзитет
MIT	Масачусетски технолошки институт (<i>Massachusetts Institute of Technology</i>)
И&Р	Истраживање и развој
VC fond	Фонд ризичног капитала (<i>Venture capital fond</i>)
UNESCO	Организација за образовање, науку и културу Уједињених нација (<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i>)

ПРЕДГОВОР АУТОРА

Предузетништво никада није било важније него данас. У сваком друштву предузетништво, посебно предузетништво младих је знак напретка и развоја јер има утицај на друштвени, културни и привредни развој.

Сматра се да ће иновације и предузетништво омогућити напредак и решавање изазова 21. века: стални развој, креирање нових радних места, генерисање новог економског раста и унапређење свакодневног живота људи.

Значај образовања за предузетништво лежи у чињеници да оно подстиче појединце да се проактивно суоче с приликама које су око њих, а које су специфичне у различитим окружењима и културама. Због тога изузетну важност има образовање младих за предузетништво.

Значај предузетништва младих се показује кроз: креирање могућности за самозапшљавање и запшљавање младих људи, враћања и увођење маргинализованих група младих људи у привредне токове, утицај на неке од социо-психолошких проблема и деликвенције који настају под утицајем незапослености, промоцији иновативности и промоцији ревитализације локалних економија.

Млади предузетници могу бити посебно осетљиви на нове економске могућности и трендове, предузетништво пружа младим људима осећај корисности и припадања и помаже младим људима при развој нових вештина и искустава који могу да се примене и у многим другим ситуацијама у животу, а не само у бизнису.

Један од највећих изазова са којима се суочава већина земаља у свету данас јесте незапосленост младих. Укупна стопа незапослености расте алармантном брзином. Међу незапосленима поражавајуће је висока стопа младих људи.

У оваквој ситуацији, код влада и међународних организација, расте препознавање значаја предузетништва младих као важне стратегије за интеграцију младих на тржиште рада.

Такође, отвара простор за анализе, истраживања и развој различитих модела и механизма за унапређење како учења за предузетништво тако и других облика подстицања развоја предузетништва младих.

Важно је истаћи да подстицајна култура, односно култура која даје подршку предузетништву и економском напретку поставља образовање у центар система вредности и да је управо оно темељ напретка сваког друштва. Само динамично образовање и знање могу подстицати и развијати креативност и иновативност код савременог човека. Друштва која гаје културу прожету високим степеном модерног образовања и знања могу очекивати економски и друштвени прогрес у дугорочном периоду.

Део 1

ПРЕДУЗЕТНИШТВО

Предузетништво се углавном у свакодневном животу повезује са приватним бизнисом, али ови појмови су знатно шири. Предузетништво представља посебан начин размишљања, веже се за приватну иницијативу и акцију, и није карактеристика само бизниса¹.

Услови неизвесности и несигурности у којима се одвија пословање на тржишту предузетнички подухват претвара у изазов. Но, не постоји само једна дефиниција предузетништва², постоји мноштво дефиниција. Концепт предузетништва се развија од 12. века до данас, с тим да се развој интензивира кроз академско изучавање од краја 18. века.

Предузетништво се развијало кроз класичну и неокласичну школу, те савремени приступ кроз пет репрезентативних школа: француске, британске, аустријске, немачке и америчке.

По Кантијон „предузетник је носиоца ризика“³, док је Жан - Батист Сеј сматрао је да „улога предузетника комбинује факторе производње у производни организам“⁴. Сеј није видео предузетника као носиоца промена у економији.

За Адама Смита („Богатство народа“) карактеристике предузетничке активности су: марљивост и штедљивост; пословне шпекулације и пословне иновације, док је Дејвид Рикардо сматрао да је профит који остварује предузетник заправо награда за ризиковање капитала, а не за вођење предузећа.

Јозеф Шумпетер дао је најсвеобухватнију дефиницију предузетништва 1934. године: „све фирме које су склоне иновирању уводе једну од следећих нових

1 Варађанин В., Видука Б., Видука Д.: „Значај предузетништва и предузетничког образовања у сјорџу“, Висока школа сјорковних сјудија за образовање васијанаца у Кикинди, Зборник радова Кикинда 2015, година X број 1; ISSN 2217-5725

2 Видука Б.: „Перцепција младих о особинама и способностима пошребним за предузетништво“, научни часопис „Пословна економија“, Едисонс Универзитет, Сремска Каменица 2014; ISSN 1820-6859; 239-258

3 Cantillon, R.: *Essai sur la nature du commerce en general*. Piscataway, NJ: Transaction Publishers (English Edition), 2001

4 Say J.B.: *A Treatise on Political Economy*. New Ed edition, Transaction Publishers, 2001

комбинација: нове производе или услуге; нове методе производње; нова тржишта; нове изворе снабдевања и нову организацију индустрије”⁵.

Први је прецизно описао улогу предузетника у економији. Предузетник је покретач технолошких промена. Разликовао је иновацију у општем смислу од предузетничке иновације. Подвлачио је да предузетник врши иновације не само тако што користи иновације других, већ и увођењем нових начина производње, нових производа и нових облика организације. Ове иновације, тврдио је, захтевају једнако знања и храбрости као сам процес иновације уопште. Такође је тврдио да предузетничке иновације изазивају таласе „креативне деструкције”⁶. Под тим појмом подразумева процес индустријске трансформације, који прати радикална иновација.

Петер Дракер је за предузетништво рекао „...ово дефинише предузетника и предузетништво – предузетник увек тражи промене, одговара на њих, и користи их као прилику”⁷. Он наводи „Предузетници иновирају. Иновација је специфичан инструмент предузетника”⁸.

На послетку да сумирамо кроз закључак Гедсона:

„Предузетништво је вишедимензионалан концепт који укључује поседовање малог бизниса (*Risk Theory*), као иновативан (*Dynamic Theory*), делујући као лидер (*Traits School*), или оснивајући ново предузеће (*Behavioral School*). То укључује уочавање могућности да се тржиште доведе до равнотеже (*Austrian School*) или изазове неуравнотеженост кроз „креативне деструкције” (Шумпетер). То укључује да ово радите сами, у тиму или унутар компаније. То укључује почињање без икаквих средстава и стварања нових

5 Schumpeter, J.: *Capitalism, Socialism and Democracy, Globus, Zagreb, pg. 38, 43, 107-109, 113, 1982*

6 Schumpeter, J.: *Capitalism, Socialism and Democracy, Globus, Zagreb, pg. 38, 43, 107-109, 113, 1982*

7 Drucker, P.: *Innovation and Entrepreneurship, New York, NY: Harper Perennial, 1985*

8 Drucker, P.: *Innovation and Entrepreneurship, New York, NY: Harper Perennial, 1985*

вредности у домену пословања, друштвених вредности, у влади или науци”⁹.

Дефиниција Европске комисије гласи: „Предузетништво је начин размишљања односно процес стварања и развијања економских активности комбиновањем ризика, креативности и/или иновативности уз поуздану управљачку структуру унутар нове или постојеће организације”¹⁰.

Може се рећи да је предузетништво способност да се ради више и ефикасније од конкурената или способност креирања, одржавања и развоја успешне и исплативе организације.

Предузетник се, широко дефинише као организатор посла, особа која има дух и креативност, поседује и води фирму и носи се са ризицима, она је храбра да преузме ризик да би сопствену идеју претворила у стварност.

⁹ Hisrich, R., Peters, D., Michael, P.: *Entrepreneurship V Edition, McGraw-Hill Companies, 1985*

¹⁰ *European Commission: Green paper, European Union Documents, 2009*

Део 2

ПРЕДУЗЕТНИШТВО МЛАДИХ

Појам младих људи у различитим земљама има различито одређење и значење у зависности од фактора као што су: вредносно - културна одређења, социо - економски услови живота, образовне карактеристике, политичка одређења и сл.

„Младост је посебно животно доба у којем се, уз биолошко и психолошко сазревање, одвија и процес укључивања појединца у друштвену заједницу. У том периоду од младих се очекује да развију вештине и способности да би могли да преузму улоге у свим областима друштвеног деловања. Оно што универзално важи за младе је да су транзициона категорија (друштвена група) на прелазу између детињства и зрелог доба, када се морају савладати комплексности узајамног односа личних и социо - економских промена у циљу да се савлада прелаз од зависности ка независности, преузимање ефикасне контроле над својим животом, као и преузимање друштвене улоге и одређеног друштвеног ангажмана”¹¹.

Процес укључивања појединца у друштво по правилу траје док се не постигне примерен степен социјалне аутономије, одговорности и самосталности. Стога налазимо више дефиниција појма млади у зависности од извора података.

По дефиницији Уједињених Нација млада особа је свака особа између 15 - 24 године (www.un.org) и то по следећим категоријама, а по дефиницији УНИЦЕФ-а особе између 10 – 24 године: адолесценти од 10-19 (рана фаза 10-14, касна фаза 15-19); омладина 15-24; млади људи 10-24. из чега произилази да 1/6 светског становништва чине млади¹².

Достизање социјалне зрелости не зависи само од младих, него и од свеопштих могућности које им друштво пружа како би достигли социјалну зрелост. Сто-

¹¹ Пашалић, Е.: *Испрживање: Млади Брчко Дисциплина Босне и Херцеговина, Брчко, 2006*

¹² <http://www.unfpa.org/emergencies/manual/8.htm>

га, имамо различито дефинисање старосних граница младих јер могућности варирају од државе до државе.

На подручју бивше Југославије, старосна граница младих је нешто померена на горе, због продужене адолесценције услед отежаних могућности за постизање социјалне зрелости па тако млади обухватају: Црна Гора: узраст 15 – 29 година; Хрватска: узраст 15 – 29 година; Северна Македонија: узраст 15 – 30 година; Босна и Херцеговина: узраст 15 – 30 година.

У Србији млади су особе узраста од 15 до 30 година старости (дефинисано у Националној стратегији за младе).

Специфичности ситуације у Републици Србији као што су: сиромаштво у друштву, низак проценат запослености младих и изазови са којима се суочавају млади људи у процесу преласка из детињства у одрасло доба захтевају флексибилан приступ. Зато је горња граница младости померена на тридесет година.

Транзиција ка одраслом добу је сложен процес у којем млади који су до тада били зависни од родитеља почињу да преузимају кораке за постизање финансијске, резиденцијалне и емоционалне независности, како би преузели више улога одраслих као што су улоге грађанина, брачног друга, родитеља, и радника. Ова транзиција може бити период раста и достигнућа, посебно када млади имају ресурсе који су им потребни за управљање овим процесом, као што су повезаност са друштвеном заједницом, стабилна породица која може да пружи смернице и финансијску помоћ, ако је потребно, и приступ образовању и искуствима који обезбеђују основу за учење и стицање животних вештина.

„Транзиција ка одраслом добу може да се одвија различитим редоследом и у дужем периоду времена, почевши од тинејџерског узраста па преко двадесетих година све до тридесетих до кад већина младих успешно заврши транзицију”¹³.

13 Rindfuss, R., Swicegood, C.G., Rosenfeld, R.A.: *Disorder in the Life Course: How Common and Does It Matter*, *American Sociological Review* 52, no. 6, 785-801, 1987

Не постоји посебна дефиниција предузетништва младих, али предузетништво младих сасвим сигурно има своје специфичности. Предузетништво младих може помоћи одржавању растућих економија, у интегрисању радне снаге и довести до укупног развоја друштва.

Предузетништво, посебно омладинско, је у сваком друштву знак напретка јер има утицај на социјални, културни и привредни напредак.

Важност предузетништва младих налазимо у:

- креирању могућности за самозапошљавање и запошљавање младих људи,
- враћању и увођењу маргинализованих група младих људи у привредне токове,
- утицају на неке од социо-психолошких проблема и деликвенције који настају под утицајем незапослености,
- промоцији иновативности,
- промоцији ревитализације локалних економија,
- млади предузетници могу бити нарочито осетљиви на нове економске могућности и трендове,
- предузетништво пружа младим људима осећај корисности и припадања,
- предузетништво помаже младим људима развој нових вештина и искустава које могу да се примене и у многим другим ситуацијама у животу.

Предузетништво младих укључује развој предузетничких ставова, вештина и могућности за младе људе, од средње школе кроз младост. Млади предузетници разликују се од одраслих предузетника и морају се суочити са специфичним изазовима за покретање посла.

Литература о младим предузетницима наводи низ карактеристика које описују и разликују младе предузетнике у односу на њихове колеге и одрасле, и док је вероватноћа да ће млади људи имати позитивније ставове према самозапошљавању, стварност то демантује због ограничења као што су: ресурси, животно и радно искуство, они се суочавају са већим препрекама од старијих старосних група.

Мегер тврди да постоје докази позитивних предности кад је у питању подстицање предузетништва младих. Млади предузетници ће вероватније да запосле своје младе колеге; млади предузетници могу бити посебно осетљиви на нове привредне прилике и трендове, млади предузетници имају генерално боље ИТ вештине; млади људи су више присутни у секторима раста високе технологије; млади људи са предузетничким вештинама су бољи запосленици.

ОЕЦД студија је показала да млади људи имају позитивније ставове према самозапошљавању, али је мање вероватно да ће бити самозапослени у пракси. Исто истраживање показало је да су они који су постали самозапослени имали веће „животно задовољство” од младих истог старосног узраста, а вероватније је да ће младићи чешће бити самозапослени од младих жена.

Према једној студији у Великој Британији, млади студенти који су започели посао су првенствено били мотивисани жељом за независношћу и флексибилношћу него сигурношћу радног места или богатству.

Надаље, докази из Италије показали су да су млади људи више иновативни и често стварају нове облике самосталног рада.

Предности ако млад отпочињеш сопствени бизнис:

- ризик је мањи, присутна је подршка породице и пријатеља,
- лакше обезбедити ресурс време,
- запошљавање других младих људи, нижи трошкови,

- пословна невиност,
- лакше је учити,
- лакше се подносе неуспеси, ентузијазам и
- лакше је бити у току са модерним трендовима на тржишту (високе технологије).

Недостаци ако млад отпочињеш сопствени бизнис:

- недостатак искуства у вођењу бизниса,
- тешко до извора финансирања,
- непоседовање пословних контаката,
- неповерење купаца,
- напуштање школовања,
- теже добијење великих послова,
- проблеми са управљањем људским ресурсима,
- недостатак самодисциплине и
- недостатак времена за приватан живот.

Због ограничења која отежавају развој предузетништва младих постоји потреба за:

- **Предузетничком културом** – како социјална и културна позадина утиче на однос појединца у приступу ка животу тако утичу и на предузетничке активности и предузетничку културу.
- **Предузетничком едукацијом** – образовање у облику преноса специјализованих знања и вештина у формалном и неформалном образовању. Уколико жели да се подигне ниво предузетничких тежњи код младих потребно је више фокуса ставити на образовање.

Овај приступ није само добар за подстицање предузетништва младих него и у исто време и оснаживање младих са предузетничким тежњама и вештинама:

- Стварање окружења за предузетништво младих;
- Приступ изворима финансирања;
- Релевантним пословним услугама за подстицање младих за samozapoшљавање и за подршку онима који су се определили за samozapoшљавање. Кроз стартап и пост стартап фазе развоја пословања, постоји потреба за посебне обуке у пословању и стицање предузетничких вештина кроз различите облике подршке.

Кигунта је предложио три нивоа транзиционе фазе у развоју. Фазе могу варирати зависно од окружења и стања у одређеним државама:

1. Пре-предузетници од 15 до 19 година старости (*Pre-entrepreneurs*)

Ово је формативна фаза која служи као пробни период. Већина младих у овој групи су „пре-предузетници” који имају врло низак ниво власничког учешћа у микро предузетничком сектору.

Млади људи су често у транзицији из сигурности дома или образовање ка радном месту. Али, како Кигунта примећује, за многе младе људе, прелаз из образовања на посао није само један корак од напуштања образовног система

и уласка у свет рада. У многим земљама тај транзициони период траје дуго и нема очигледну почетну позицију нити завршну. Може да укључује неколико корака између образовања и посла. Као последица тог стања пре-предузетници имају тенденцију да експериментишу са разним активностима пре него себе виде у неком од бизниса.

Фазе кроз које пролази млади пре-предузетник су следеће:

- Формативна фаза:

односи се на различите факторе који утичу на развој жеље да постану предузетници, као и на атрибуте и ставове који високо корелирају са предузетничким успехом.

У овој фази, важно је подстаћи младе људе да стекну одговарајуће предузетничке вештине, мотиве, ставове, атрибуте, понашања и вредности.

- Развојна фаза:

односи се више на специфична знања и вештина циљаног развоја који ће опремити и припремити појединца да пређе на старт-ап и покретање пословног подухвата. То су вештине учења и стратешке вештине. Учење вештина односи се на спремности и способности особа за стицање информација, знања и искуства из света око њих, који је релевантан за њихов предузетнички успех. С друге стране, стратешке вештине односе се на то како особа види свет, предвиђа оно што је могуће / пожељно и идентификује предузетничке прилике око себе.

- Стартап фаза:

односи се на специфичне вештине које су релевантне за успешног предузетника који жели да унапреди свој предузетнички подухват са циљем раста и ширења. Ово су тактичке вештине за стартап. Тактичке вештине су важне за концептуализацију пословања, развој пословног

плана и утврђивања, покретање и операционализацију посла. Стартап фаза такође захтева приступ кредитима или другим облицима финансијске подршке за младе предузетнике.

2. Предузетник у настајању од 20 до 25 година (*Budding entrepreneurs*)

То је фаза раста. Ови млади људи тек почињу покретање сопственог посла. Кључ изазова за њих је повећати стопу преживљавања и успеха у новим предузећима. Вајт и Кенион примећују да раст или проширење постојећег пословања је често заборављен аспект у предузећу. То захтева специфичне вештине, знање и ставове који се разликују од оних у оснивању нових послова.

Ови млади вероватно су стекли одређено искуство, вештине и капитал које би им омогућило покретање сопственог посла. Они су често суочени са три могуће опције да:

1. остану заглављени у рубним активностима,
2. изађу из посла,
3. воде успешан бизнис.

То значи да предузетници у настајању (развоју) имају другачији сет потреба од оних пре-предузетника и потенцијалних предузетника. За управљање ширењем посла њихове потребе се односе на:

- Тактичке вештине за раст – то су вештине које су важне када почиње ширење и раст посла. Оне укључују: пословно управљање, управљање пословним финансијама, управљање временом, управљање стресом, побољшање продаје; управљање и смањење трошкова; управљање дуговањима; технике контроле залиха, маркетинг, запошљавање (запошљавање правих људи); управљање ризицима, и преговарачке вештине.
- Приступ обртном капиталу

- Савети (путем механизма менторства и пословног саветовања)

Ова фаза захтева вишеструке компетенције младог предузетника.

3. Настали предузетник од 25 до 29 година, односно 35 година

Ови млади предузетници имају већи ниво зрелости него претходна два нивоа. Они имају више животног и пословног искуства, па самим тим бизниси које они воде су вреднији од бизниса које воде млађи млади предузетници. Но треба напоменути да није немогуће и неоуобичајно да се млади са других нивоа нађу на овом нивоу и обрнуто не поштујући наведено линеарно кретање кроз нивое. Такође није утврђено да ли се кретање по наведеним нивоима дешава једнако у свим привредним гранама, посебно у неформалним секторима у земљама у развоју.

Без обзира на наведено, општа тенденција младих предузетника је да се крећу кроз горе наведене нивое. Потребне ове групе предузетника су умногоме другачије од претходне две групе. Они су углавном власници бизниса који стагнирају.

Главни изазов за ове младе предузетнике је да трансформишу своја предузећа у комерцијално одрживе и конкурентне мале бизнисе.

Стога њихове потребе се крећу око следећег:

- Тактичке вештине потребне за раст и трансформацију – водећи рачуна да предузетник треба да поседује одрђене особине а неке може да развије. Поделили смо вештине у две групе:
 1. Вештине које треба имати: способност планирања, комуникација, маркетинг, интерперсоналне вештине, основе управљања, квантитативне / аналитичке вештине, личну ефикасност, изградња тима и вођство.

2. Вештине које може ангажовати (упослити): специјалан таленат за управљање, напредно планирање, експертске маркетиншке услуге, вођење евиденције, правне, рачуноводствене, истраживачке, техничке, финансијске услуге, управљање информацијама, и тако даље.
- Приступ обртном капиталу
 - Приступ новим технологијама и опреми
 - Развој нових производа и додатих вредности.

Део 3

СТАЊЕ ПРЕДУЗЕТНИШТВА

Предузетништво у земљама Европске уније

Предузетништво у земљама Западног Балкана

Предузетништво у Републици Србији

На свету је регистровано 582 милиона предузетника (*Markingblog 2020*) раширених у различитим земљама, међутим постоје места у свету где су предузетници концентрисанији што зависи од предузетничке културе и изграђене предузетничке инфраструктуре. На основу анализе Светске банке (спроведене 2019. године на 189 земаља) по критеријуму погодности за отпочињање новог посла на првом месту се налази Нови Зеланд, затим Сингапур, Хонг Конг, Данска, Јужна Кореја, док се Сједињене Америчке Државе налазе на шестом месту.

Од укупног броја предузетника на свету, жена предузетница има 252 милиона (*GEM Consortium, 2019*). Супротно очекивањима највише их има у мање развијеним земљама, па тако налазимо 21,8% у подсахарској Африци те 17,3% у Латинској Америци, док их у Европи има само 6%. Занимљив је податак да од укупног броја предузетница више од 1/3 послују самостално (што је више него у случају предузетника).

Учешће породичних бизниса у укупном броју у свету је 18,7% што је сваки пети бизнис (*GEM Consortium, 2019*).

Можемо рећи да супротно преовладавајућем мишљењу, предузетништво није најразвијеније у западним земљама са дугом традицијом тржишне економије, већ у слабо развијеним и сиромашним земљама света. На врху листе по броју предузетника се налази Чиле, затим Индија и Гватемала (*Latona истраживање*). У поређењу са богатим светом, изненађујуће је велики број предузетника у сиромашним земљама – у просеку 30-50 одсто.

Данас, најбоље земље света за развој предузетништва су Немачка, Велика Британија, Канада, Швајцарска, Јапан и САД (*2020 Best Countries rankings*).

Сједињене Америчке Државе имају само 15,6 одсто samozапослених радника (2018). Нажалост *Small business owners* статистика показује да је свега 4% младих власника бизниса у распону 18-29 година старости.

3.1. Предузетништво у земљама Европске уније

Европска повеља за мала предузећа састављена је на захтев Европског савета у Лисабону 2000. године и пружа подршку малим предузећима кроз унапређење законодавног и административног оквира у ком мала предузећа послују.

Када је Европско Веће, 2000. године, усвојило **Лисабонску стратегију**, промоција предузетништва је била основни циљ Европске Уније с циљем да се унапреди област запошљавања, економског раста и социјалне кохезије. Лисабонска стратегија је након почетних незадовољавајућих резултата поједностављена и поново лансирана 2005. године са већим фокусом на економски раст и отварање нових радних места.

У **Повељи** је наглашена важност малих предузећа за одрживи привредни раст, запошљавање и подстицање иновација. Истакнута је важност креирања окружења које ће омогућити развој предузетништва.

Прецизирани правци у Повељи су:

- Образовање и обука за предузетништво
- Погољније и брже оснивање предузећа
- Боље законодавство и прописи
- Распољивост вештина
- Бољи приступ Интернету
- Боља искоришћеност предности јединственог тржишта
- Опорезивање и финансијска питања
- Јачање технолошких капацитета малих предузећа

- Успешни модели електронског пословања и првокласна подршка малим предузећима
- Развијање бољег и ефикаснијег заступања интереса малих предузећа на нивоу Уније и на националном нивоу

Европска комисија започела је расправу о предузетништву још почетком 2003. године објавом документа *Green Paper* „Предузетништво у Европи” које се фокусирао на два кључна питања:

1. Зашто тако мало европљана започиње сопствени бизнис?
2. Зашто тако мало европских бизниса расте?

2008. године Европска комисија је усвојила документ под називом **Акт о малим преузећима** као наставак Повеље. Основни циљ документа је успостављање најповољнијег трговинског окружења и регулаторних услова за све типове малих и средњих предузећа.

Фокус у Акту је на бољем искоришћавању јединственог економског тржишта ЕУ те издвајање веће количине ресурса у областима финансирања, истраживања, развоја и иновација и унапређења регулаторне и законодавне средине.

Принципи Акта о малим предузећима:

- Створити окружење у коме предузетници и породичне фирме могу да просперирају и у коме се предузетништво награђује.
- Обезбедити да поштени предузетници који су банкротирали брзо добију нову прилику.
- Конципирати правила у складу са принципом *“Think Small First”*.
- Да државна управа има разумевања за потребе МСПП.

- Прилагодити акте јавне политике потребама МСПП: олакшати учешће МСПП у јавним набавкама и боље коришћење могућности за државну помоћ МСПП.
- Олакшати приступ МСПП финансијама и успоставити правно и законодавно окружење наклоњено благовременом плаћању у комерцијалним пословима.
- Помоћи МСПП да боље искористе прилике које нуди јединствено тржиште.
- Промовисати унапређење вештина у МСПП и све врсте иновација.
- Омогућити МСПП да еколошке изазове претворе у прилике.
- Охрабрити и подржати МСПП да искористе раст тржишта.

Закључно са последњом активности Европске комисије, укључивање предузетништва у Стратегију 2020 која препознаје предузетништво као један од кључних фактора одрживог и инклузивног раста.

У **Акционом плану Стратегије 2020** предложена су три подручја за хитну интервенцију:

1. Предузетничко образовање и тренинг за подршку расту и настајању бизниса.
2. Јачање оквирних услова за предузетнике уклањањем постојећих структурних баријера и подржавајући их у кључним фазама пословног циклуса.
3. Динамизирање културе предузетништва у Европи: неговањем нових генерација предузетника.

Предложене мере у оквиру првог идентификованог подручја за хитне мере су:

- Развити иницијативу пан-европског предузетничког учења сублимирајући постојећу европску и националну стручност за анализу утицаја, размену знања, развој методологија и менторство између стручњака из држава чланица.
- Појачати сарадњу са државама чланицама у циљу процене увођења предузетничког образовање у свакој земљи на основу стварног искуства, и како би подржали јавне администрације које желе да уче од успешних.
- Успоставити, заједно са ОЕЦД-ом, оквирни водич за подстицање развоја предузетништва у школама и стручним институцијама.
- Промовисати признање и валидацију предузетничког учења у формалном и/или неформалном окружењу за учење.
- Дистрибуција водича предузетничких оквира универзитета почетком 2013; олакшати размену између универзитета заинтересованих за примену оквира; постепено промовисање на високообразовним институцијама у ЕУ.
- Одобравати успешне механизме универзитетског – бизнис оријентисаног стварања (спиноф и томе слично) и развој универзитетског пословног екосистема око кључних друштвених изазова.

Након дефинисања мера у оквиру првог сегмента, који се односи на образовање дефинисане су и мере за други сегмент, који је фокусиран на отклањање баријера у бизнису.

Предложене су следеће мере у шест кључних подручја: 1) Унапређење приступа изворима финансирања; 2) Подршка новим бизнисима у кључним фазама њиховог животног циклуса и помоћ при развоју; 3) Ослобађање нове пословне могућности у дигиталној ери; 4) Лакши пословни трансфери (у

смислу мобилности бизниса у друга подручја); 5) Претварање неуспеха у успех: друга шанса за поштени банкрот; 6) Регулаторни терет: јаснија и једноставнија правила.

У оквиру трећег сегмента у групи мера наведени су:

- Нова перцепција: предузетник као узор.
- Нови хоризонти: допрети до жена, старијих, миграната, незапослених, младих људи.

Развој предузетништва има доприносе не само у економском смислу него и у социјалном, јер осим што креира нова радна места, конкурентност и раст, такође доприноси сопственом остваривању и постизању социјалних циљева.

Из претходног прегледа видљиво је да су у ЕУ предузете иницијативе за развој предузетништва.

У 2018. години било је нешто више од 25 милиона МСП у ЕУ-28, од чега је 93% микро предузећа. МСП су чинили 99,8% свих предузећа у ЕУ-28 нефинансијском пословном сектору, генеришући 56,4% додатне вредности и 66,6% запослених.

3.2. Предузетништво у земљама Западног Балкана

На развој предузетништва у земљама Западног Балкана утицало је много различитих фактора. Неки од тих фактора заједнички су за све земље региона и у свим земљама је предузетништво препознато као фактор економског развоја.

Мала и средња предузећа доминирају у економији **Црне Горе** представљајући 99,8% од свих регистрованих 30.238 предузећа, и генеришући 69,5% од укупног БДП и запошљава преко 80,1% становника.

Од укупног броја МСП 90% су микро предузећа. Значајно је да је највећи број МСП концентрисан у пет највећих општина што доводи до неравномерне развијености земље. Највећи број предузећа послује у сектору трговине, услуга пружања смештаја и хране, грађевинарства и прерађивачке индустрије. Црна Гора је била међу првим земљама у региону која је поједноставила процедуру регистрације предузећа. Подршку за отпочињање пословања и даљи развој предузетници могу да добију од Дирекције за развој малих и средњих предузећа.

У централном регистру **Северне Македоније** налази се 99,7% регистрованих малих и средњих предузећа од укупно регистрованих 54.896 предузећа која запошљавају 74,2% становника и генеришу 63,4% БДП. МСП највише послују у сектору трговине, производње, здравства и транспорта. (*SBA Fact sheet 2019*)

Регулаторне реформе у Северној Македонији су почеле релативно касно у односу на друге земље региона.

Процењује се да у **Босни и Херцеговини** преко 99,7% предузећа чине микро, мала и средња предузећа од укупно регистрованих 66.349 предузећа и стварају преко 66,3% БДП запошљавајући преко 71,9% становника. Предузећа највише послују у сектору услуга, преко 46%. (*SBA Fact sheet 2019*)

У **Албанији** мала и средња предузећа чине 99,8% од 107.677 укупно регистрованих предузећа. МСП сектор запошљава 80,3% становника и генерише 68,3% БДП. (*SBA Fact sheet 2019*)

Развој малих и средњих предузећа у Албанији је испод просека региона највише због релативно лоше инвестиционе климе. Лоша законска регулатива, слаба корпоративна култура, недостатак управљачких вештина и лоша инфраструктура су главне препреке развоја сектора.

У сектору доминирају микро предузећа по броју, по промету и по стварању додате вредности. Предузећа су сконцентрисана у сектору трговине, посебно кад су у питању микро предузећа, док у мала и средња предузећа више проналазимо у сектору индустрије и грађевине.

3.3. Предузетништво у Републици Србији

Почетком 90-тих година са стварањем услова за оснивање приватних предузећа, дошло је до регистрације нових, најчешће малих приватних фирми. То је био почетак развоја предузетничке економије у Србији, која је упркос многим неповољним околностима показивала стални раст. Почетком новог века, Влада Републике Србије преузима реформски курс у свим сферама друштва, па и у економији. Као последица тога, поред новог таласа приватизације друштвених предузећа, дошло је до изградње система подршке сектору малих и средњих предузећа и предузетништва, праћено са променом регулаторног оквира. Реформама у финансијском сектору, у центар пажње су стављена МСПП и почела је имплементација бројних финансијских инструмената и програма здушно подржаних из иностранства. Паралелно са креирањем новог амбијента у финансијском сектору, почело се са изградњом институција нефинансијске подршке, такође уз значајну међународну помоћ, на челу са Европском агенцијом за реконструкцију.

Након формирања Републичке агенције за развој МСП и предузетништва, уз подршку страних донатора, формиране су и Регионалне агенције за развој МСП и предузетништва, које су покриле значајни део територије Републике Србије, с циљем да се непосредна нефинансијска подршка сектору МСПП пружа по децентрализованом принципу.

Због карактера услуга које пружају нефинансијске институције (разни видови обука, промоције, информисања, консалтинга и др.), прави ефекти њиховог рада су се очекивали у дужем временском периоду, али се већ сада може рећи да су резултати остали на скромном нивоу.

И поред значајних напора међународних фактора, као и домаћих институција и организација, предузетништво није ни по броју предузетничких фирми нити по уделу у остваривању националног дохотка и отварању нових радних места у складу са потенцијалним могућностима и циљевима државне политике за бржи економски развој. Такође је уочљиво да се предузетници

сусрећу са великим бројем проблема и ограничења у започињању, вођењу и развоју својих бизниса.

Наводимо само неке, најчесталије проблеме и препреке: недостатак почетног капитала; недовољно знања и вештина за покретање и вођење посла; недостатак знања за успешно спровођење свих фаза предузетничког процеса; велики намети државе; недовољни финансијски подстицаји од стране државе и финансијских институција; неуређеност привредног окружења (мали напори на реиндустријализацији земље, још увек велики удео сиве економије, неуређеност тржишта, висок ниво корупције, стална промена законских прописа, итд.); нестабилна политичка ситуација; споро стварање коалиција за бржи економски развој на локалном нивоу; и други.

У 2020. години у Србији је у оквиру предузетничког сектора пословало укупно регистрованих 400.646 активних привредних субјеката, од чега су МСПП 99,8%, које запошљавају 66,3% становника и генерише 55,6% БДП. (*SBA Fact sheet 2019*)

Према делатностима, највише привредних друштава основаних у 2020. години је регистровало делатности: неспецијализована трговина на велико, рачунарско програмирање, изградња стамбених и нестамбених зграда, консултантске активности у вези с пословањем и осталим управљањем, друмски превоз терета, делатности ресторана и покретних угоститељских објеката, трговина на мало посредством поште или преко интернета, консултантске делатности у области информационе технологије, инжењерске делатности и техничко саветовање, изнајмљивање властитих или изнајмљених некретнина и управљање њима (АПР, 2021).

Влада Србије припремила је и усвојила Стратегију за подршку развоју малих и средњих предузећа, предузетништва и конкурентности за преиод од 2015. до 2020. године која је усклађена са Актом о малим предузећима те предвиђа развој и промоцију предузетништва младих, увођење предузетничког образовања у све нивое образовног система, унапређење подршке високоиноватив-

ним предузећима, уз остале видове подршке који се односе на развој МСПП сектора у Републици Србији.

Нажалост у Стратегији образовања није довољно јасно предвиђено вертикално укључивање предузетничког образовања на све нивое образовног система, те самим тиме не постоји континуитет и повезаност међу нивоима образовања када је у питању предузетничко образовање.

Предвиђеном Стратегијом за подршку развоју МСПП и конкурентности 2015-2020 биће обухваћена и мера образовања наставника када је у питању предузетништво те боља повезаност са привредом што може значајно да унапреди пропусте направљене у Стратегији образовања.

И други важан документ који је усвојен на нивоу Владе АП Војводине „Програм за смарт специјализацију у истраживању и иновацијама АП Војводине за период 2015 - 2020. године” који је први такав документ који је усвојио неки регион ван Европске Уније. Програм јасно предвиђа и мере за обуке о иновативном предузетништву у школама, затим имплементацију на свим нивоима образовања, формирање радионица за најмлађе, специјализације, праксе, повезивање са привредом, оснивање инкубатора за младе предузетнике и друге видове подршке предузетништву младих и оснаживања младих људи који су заинтересовани за отпочињање сопственог бизниса.

Део 4

ПРЕДУЗЕТНИЧКО ОБРАЗОВАЊЕ

ЕУ оквир предузетничког образовања

Предузетничко образовање у земљама Западног Балкана

Предузетничко образовање у Републици Србији

Досадашња интеграција предузетничког учења у систем образовања у Републици Србији

Савремено образовање има суштинску улогу у друштвеном и индивидуалном развоју. Оно доприноси социјалном, привредном и културном напретку, ширењу вредности, људских и друштвених потенцијала и достигнућа. Опште промене које обликују савремени свет још више истичу значај образовања и његових могућности¹⁴.

Предузетничко образовање је целоживотни процес који почиње од основне школе и протеже се кроз све следеће нивое образовања укључујући и образовање одраслих.

Стручно тело Европске комисије је развило следећу дефиницију предузетничког образовања:

„Предузетничко образовање не треба да се меша са општим пословима и економским студијама; његов циљ је да промовише креативност, иновацију и самозапошљавање и може да укључује следеће елементе:

- развој личних атрибута и вештина који чине основу предузетничког духа и понашања (креативност, смисао за иницијативу, ризиковање, самосталност, самопоуздање, вођство, тимски дух, итд.);
- подизање свести ученика/студената о самозапошљавању и предузетништву као могућим опцијама за каријеру;
- рад на конкретним предузетничким пројектима и активностима;
- обезбеђивање посебних пословних вештина и знања о томе како основати предузеће и успешно га водити¹⁵.

Из претходног можемо да предузетништво поделимо на два вида:

¹⁴ Видука Д, Варађанин В., Видука Б., Варађанин Д.: „Анализа примене информационих технологија и изазови имплементације у образовању Србије”; Висока школа струковних студија за образовање васпитаоца у Кикинди, Зборник радова Кикинга 2015, година X број 2; ISSN 2217-5725

¹⁵ European Commission: Green paper, European Union Documents, 2009

- бити предузетник који се бави пословном делатношћу,
- бити предузетнички, понашати се на предузетнички начин и имати извесна предузетничка знања, вештине и ставове али не и бавити се пословном делатношћу.

Према извештају Светског економског форума одржаног у Швајцарској априла 2009. године предузетничко образовање садржи три компоненте:

- Лични развој

Предузетничко образовање треба да гради самопоуздање, мотивише напредак, јача предузетнички дух, негује жељу за успехом и инспирише на акцију.

- Пословни развој

Техничка, финансијска писменост и вештине за бављење самозапошљавањем и предузетништвом које могу довести до сопственог унапређења.

- Развој предузетничких вештина

Предузетничко образовање би требало да обучи за социјалне вештине, умрежавање, креативно решавање проблема, тражење прилика, продавање, интервјуисање, презентације, вођство групе, сарадња са заједницом, бављење бирократијом, локалне културне норме и како оне утичу на пословање и сл.

ETF агенција Европске комисије дефинисала је предузетничко учење као све видове образовања и обуке, како формалне тако и неформалне, укључујући учење на радном месту, који доприносе предузетничком духу и делатности са или без комерцијалног циља.

4.1. ЕУ оквир предузетничког образовања

Крајем деведесетих година прошлог века Европска унија је почела да тражи начине како да развије образовање за предузетништво и предузетнички начин размишљања.

У периоду од 2000. године до данас земље Европске уније су промовисале идеју предузетничког образовања кроз различите иницијативе и доношењем стратешких докумената. Креирање политике на нивоу Европске уније почиње сетом мера донетим марта 2000. године на Лисабонском самиту чиме почиње модернизација система образовања у земљама чланицама у складу са одредницама Лисабонске стратегије.

2002. године је усвојена Европска повеља за мала предузећа за земље чланице ЕУ, а 2003. године за земље у предприступној фази. Постваљена, је у оквиру посвећености Лисабонској стратегији, да „негује предузетнички дух и нове вештине из ранијег доба”¹⁶.

Повеља препознаје потребу да се општа знања о пословању и предузетништву подучавају на свим нивоима са посебним модулима које ће бити кључни за ниво средњег образовања и образовања на вишим нивоима.

2003. године је усвојена Зелена књига о предузетништву где је дефинисано: „да образовање и обука треба да допринесу подстицању предузетништва кроз неговање правог духа, свести о каријерним могућностима предузетника и вештинама”¹⁷.

2006. године ЕУ је објавила препоруке за Европски парламент под називом Европски оквир за кључне компетенције за доживотно учење. Овај оквир представља основу за све политике образовања и обуке у Европској унији и за све земље у предприступној фази.

¹⁶ *Евројска комисија: Евројска повеља за мала предузећа, Брисел, 2000*

¹⁷ *Евројска комисија: Зелена књига, Брисел, 2003*

Оквир се сматра почетном тачком за развој предузетничке писмености која ће поспешити конкурентне привреде засноване на одрживом расту и развоју.

Компетенције су дефинисане са осам докумената од којих је нама најинтересантнији седми: „Смисао за иницијативу и предузетништво” где је фокус на предузетништво које се дефинише као способност појединца да преточи идеје у дела. Укључује креативност, преузимање ризика, иновативност, способност планирања и управљања како би се постигли циљеви.

Даљни развој иде кроз Осло агенду која је резултат конференције „Предузетничко образовање у Европи: Постицање предузетништва кроз образовање и учење” која је на иницијативу Европске комисије заједнички организована са норвешком владом у Ослу октобра 2006. године.

Агенда јасно одређује да предузетничко образовање треба да се укључи у наставни план и програм за основне и средње школе, средње стручне школе и све нивое студирања. Такође нагlašава да је потребно убедити све учеснике у процесу (ученике, родитеље, наставнике) да предузетништво представља кључну компетенцију за све и да то није усмерено само у правцу развоја ученика у пословне људе него с циљем да промовише предузетничку културу и начин размишљања тако што ће постати део наставаног плана и програма као хоризонтални елемент у свим областима учења.

У ЕУ су се током 2010. године водили разговори о стратешком развоју предузетничког учења као кључне компетенције. Земље у предприступном процесу, па тако и Србија, су равноправно учествовале у тим разговорима у форми Пети кластер звани Панел за разматрање на високом нивоу који је нагласио неколико кључних проблема у спровођењу предузетничког учења у региону:

- јавност још увек није довољно упозната са терминологијом предузетничког учења;
- предузетничко учење нема довољно јасно дефинисан политички оквир, већ се налази у надлежности разних интересних група;

- промовисање предузетништва у формалном образовању треба да се повеже са ширим напорима за предузетничко учење и обуку;
- сва министарства која се баве партнерством у политици предузетничког учења треба да обезбеде једнаку посвећеност, иако постоји добро разумевање предузетништва као кључне компетенције, недостаје разумевање како та кључна компетенција може ефикасно да се обухвати у процесу наставе и учења;
- постоји очит недостатак дефинисања исхода учења предузетништва као кључне компетенције, нарочито у основном и средњем образовању.

2010. године усвојена је стратегија „Европа 2020“.

Стратегија „Европа 2020“ има за циљ економски развој ЕУ заснован на знању уз очување животне средине, висок ниво запослености, продуктивности и социјалне кохезије. Од држава чланица ЕУ се очекује да, узимајући у обзир оквир стратегије „Европа 2020“, прецизно дефинишу сопствене циљеве и резултате, као и мере које ће бити спроведене у наредном финансијском периоду (после 2013. године) кроз националне буџете, структурне фондове и остале изворе финансирања, како би се достигли утврђени дугорочни заједнички циљеви.

За разлику од Лисабонске стратегије, у стратегији „Европа 2020“ *изричито се истиче важност овој програма за државе кандидатке и државе из окружења*, који има значајан потенцијал као путоказ за убрзање и компатибилност реформских процеса у будућим државама чланицама.

Образовање представља једну од централних тема нове стратегије и појављује се као важан елемент у три поглавља: Млади у покрету, Нове вештине за нова радна места и Европска платформа против сиромаштва, а индиректно је повезано и са остале четири, имајући у виду да је знање један од основних ресурса напретка и развоја.

Иницијатива у оквиру стратегије под називом „Млади у покрету” између осталога има за циљ и испитивање начина путем којих се може унапредити предузетништво кроз програме мобилности за младе професионалце.

Стратешки оквир за европску сарадњу у области образовања и обуке - ЕТ 2020 (*Strategic framework for European cooperation in education and training*) кроз један од четири стратешка циља апострофира унапређење креативности и иновација, укључујући предузетништво, на свим нивоима образовања и обуке.

2012. године усвоја се извештај Преиспитивање образовања: Улагање у вештине за боље социоекономске исходе (*Rethinking Education: Investing in skills for better socioeconomic outcomes*) где се иницира да све земље чланице ЕУ пруже младима бар једну прилику да стекну радно искуство у предузетништву током обавезног образовања.

На основу извештаја из марта 2012. године „Предузетничко образовање у школама у земљама чланицама ЕУ” видимо да:

- У основном образовању 2/3 земаља изричито препознаје предузетничко образовање и у тим земљама превладава мултидисциплинарни приступ. Према овом приступу уместо да се изричито помиње као део одређених предмета, предузетништво прожима попречно, хоризонтално и мултидисциплинарно наставни програм.
- На нижем нивоу средњег образовања у 2/3 земаља је предузетништво обавезан предмет, а у преостали 1/3 је изборни. Мултидисциплинарни приступ је и овде присутан као и прожимање кроз друге предмете.
- На вишем нивоу средњо-школског образовања је ситуација врло слична као на нижем нивоу. Занимљиво је да се у великом броју земаља предузетништво појављује као изборни предмет, чак и ако је на нижем нивоу образовања био обавезан (нпр. у Немачкој).

У средњошколском образовању, више од половине земаља укључује предузетничко образовање у предметна подручја економије и пословних студија. Међутим, у само неколико земље су ти предмети обавезни. Мање земаља него у нижем средњо-школском образовању укључује предузетништво у математику, науку, технологију и ИКТ предметно подручје (Литванија, Пољска, Словенија и Шведска), а сви од поменутих предмета су обавезни. Предузетничко образовање се тренутно промовише у већини европских земаља.

У нижем средњем образовању предузетништво је интегрисано као обавезни садржај и као посебни предмет и као део других предмета. Најчешће је смештен у област економије, пословних студија и каријерног вођења.

У вишем средњем образовању распрострањен је међупредметни приступ, с тим да је у неким земљама присутан и интегрисан приступ као и могућност изборних предмета. Предузетништво се у већини случајева налази у групи друштвених наука.

Усвојено је неколико различитих приступа:

- Посебне стратегије/акциони планови фокусирани посебно на интеграцију предузетништва у образовање.

Посебне стратегије о предузетничком образовању су углавном усвојиле северно-европске земље: Белгија, Данска, Естонија, Литванија, Холандија, Шведска, Велика Британија и Норвешка.

- Обухватније образовне стратегије или привредне стратегије које садрже циљеве за предузетничко образовање.

Међу земљама које су усвојиле обухватније образовне стратегије или привредне стратегије су: Финска, Грчка, Лихтенштајн, Шпанија, Исланд, Република Словачка, Бугарска, Чешка Република, Мађарска, Аустрија, Пољска и Турска.

- Појединачне или вишеструке иницијативе везане за предузетничко образовање.

У мају 2015. године основана је европска мрежа стручњака за унапређење развоја учења за предузетништво (*European Entrepreneurship Education NETwork EE-HUB.EU*) чији је циљ промоција учења за предузетништво и израда смерница које се могу интегрисати у националне стратегије, као и координација и синергија разноврсних иницијатива које се односе на остваривање поменутих циљева.

Европска комисија је формирала и систем праћења и евалуације предузетничког учења у свим земљама кроз Групу за развој индикатора за предузетничко учење и компетенције. Извештај који је израђен садржи:

1. Приоритетне индикаторе за праћење предузетничког учења и компетенција на нивоу ЕУ, настале на основу међународних података, укључујући и идентификоване области у којима недостају подаци, што представља простор за побољшање и унапређење података.
2. Студије случаја праћења и евалуације предузетничког образовања, учења и исхода на нивоу држава чланица. Ове студије случаја садрже закључке и препоруке у вези са развојем и/или спровођењем евалуације и оквиром праћења предузетничког образовања.

Извештај је показао да захваљујући унапређењу политика земаља чланица расте интересовање за учење за предузетништво но постоји простор за унапређење посебно у делу мерења напретка, перформанси и иницијатива.

Оквир за мониторинг пронађен је у земљама/регионима који су циљано довели стратегије за предузетничко учење:

- од 11 ЕУ земаља које имају такве стратегије око 1/3 (Белгија, Хрватска, Данска и Велс) врше систематски мониторинг предузетничког учења,

- друга трећина тих земаља прикупља релевантне индикаторе на систематској основи годишње (Финска, Шведска),
- остатак поменутих земаља које имају стратегију не врше мониторинг.

Отприлике половина ЕУ земаља које немају стратегије прикупљају индикаторе и/или спроводе насумичне евалуације и истраживања о посебним образовним програмима и иницијативама (Аустрија, Енглеска, Пољска, Словенија).

Извештај је такође показао *важност усвоштављања система праћења и мониторинга* на националним нивоима земаља чланица.

4.2. Предузетничко образовање у земљама Западног Балкана

Како све земље Западног Балкана теже интеграцији у ЕУ, а неке су већ отпочеле преговарачки процес и када је развој предузетништва и учења за предузетништво увелико су отпочеле реформе у складу са препорукама Европског парламента, Савета о кључним компетенцијама за целоживотно учење и Акционим планом „Предузетништво 2020”, са циљем да имплементирају учење за предузетништво у све образовне нивое.

Кратак преглед по земљама игледа овако:

У **Црној Гори** је усвојена Стратегија целоживотног предузетничког учења „Од идеје према акцији” за период 2008–2013. године, 2014. године је донета Стратегија за целоживотно предузетничко учење за период 2015–2019. године и акциони планови. Кључни приоритети Стратегије се протежу од оснаживања предузетничке писмености као дела свих врста и нивоа образовања, до оснаживања наставног кадра и подршке постојећим и потенцијалним предузетницима.

Крајем 2019. године израђен је драфт Стратегије за цјеложивотно предузетничко учење Црне Горе 2021–2024 у којем се као приоритети истичу: Предузетничко образовање на свим нивоима формалног образовања, Неформално образовање креирано према потребама специфичних циљних група, Профиција исхода предузетничке компетенције, Партнерство кључних актера.

Северна Македонија је након усвајања неколико важних докумената као што су: Акциони план за запошљавање младих за период 2012–2015, Национална стратегија за развој образовања за период 2005–2015, Стратегија за стручно образовање и обуку 2013–2020, и др. у новембру 2014. године усвојена и Стратегија предузетничког учења за период 2014 – 2020. године.

У **Босни и Херцеговини** је ситуација мало компликованија с обзиром да постоји велики број нивоа власти који су надлежни за ову област (12 ми-

нистарства), но отпочете су реформе у складу са европским токовима у тој области.

Процес реформи је резултирао, између осталог, усвајањем Стратегија учења о предузетништву у образовним системима у БиХ за период 2012–2015. године са акционим планом. Стратегија је заснована на принципима Европске повеље и садржи шест кључних приоритета који обухватају изградњу системске подршке, подизање свести и промоцију формалног и неформалног предузетничког образовања.

У октобру 2020. године Вјеће Министара Босне и Херцеговине донело је одлуку о усвајању Приоритети у интеграцији предузетничког учења и предузетничке кључне компетенције у образовне системе у Босни и Херцеговини (2021-2030).

У **Албанији** не постоји Стратегија предузетничког учења, али је њена израда предвиђена у оквиру Стратегије за запошљавање и обуку 2014 – 2020, где се континуирана промоција предузетничког учења и предузетништва наводи као један од приоритета. Такође је евидентирана сарадња између Министарства економског развоја, трговине и предузетништва и Министарства просвете на изради стратегије предузетничког учења.

Неопходно је поменути **Регионални центар за развој предузетничких компетенција за земље Југоисточне Европе - SEECEL** који је основан 2009. године од стране осам земаља: Албаније, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Хрватске, Македоније, Косова*, Србије и Турске са циљем промовисања и укључивања предузетничког учења на свим нивоима образовања у поменутиим земљама.

У свим поменутиим земљама у последњој деценије је реализован велики број пројеката који промовишу предузетништво, предузетништво младих и предузетничко учење. Пројекти су подржани кроз разноврсне програме ЕУ, како од стране Европске комисије тако и од стране европских амбасада и других донаторских организација из ЕУ.

2013. године министарства економије из Албаније, Босне и Херцеговине, Бугарске, Хрватске, Косова*, Црне Горе, Румуније, Србије и Македоније на министарској конференцији усвојили су Стратегију 2020 Југоисточне Европе (ЈИЕ 2020). Циљ стратегије **ЈИЕ 2020** је побољшање услова живота у региону и враћање конкурентности и развоја у средиште пажње, при чему се поближе прати визија стратегије Европске уније Европа 2020.

4.3.Предузетничко образовање у Републици Србији

У Србији не постоји Стратегија предузетничког учења али се промоција предузетништва и учења за предузетништво налази интегрисана у више регулаторних актова којима су регулисане области образовања и економског развоја.

Па тако у **Закону о основама система образовања и васпитања** („Сл. гласник РС”, бр. 88/2017, 27/2018 - др. закон, 10/2019, 27/2018 - др. закон и 6/2020) којим се уређују основе система предшколског, основног и средњег образовања и васпитања као и образовања одраслих као кључне компетенције се препознају „осећај за иницијативу и предузетништво: способност да се идеје претворе у акцију кроз креативност, иновативност и преузимање ризика, као и способност за планирање и управљање пројектима”¹⁸.

У **Закону о средњем образовању и васпитању** („Сл. гласник РС”, бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - др. закон и 6/2020) којим се уређује средње образовање и васпитање, као део јединственог система образовања и васпитања у члану 11 проналазимо да школски програм садржи „6) програме и активности којима се развијају способности за решавање проблема, комуникација, тимски рад, самоиницијатива и подстицање предузетничког духа;”¹⁹.

Евидентно је да у деловима када се спомиње стицање знања и компетенција за запошљавање нигде се не помиње и самозапошљавање, нити у делу које се односи на каријерно саветовање не помиње се могућност усмеравања на самозапошљавање (предузетништво). Такође, садржај школског програма напомиње сарадњу са породицом и локалном самоуправом, а нигде не спомиње сарадњу са привредом.

Затим **Стратегија развоја стручног образовања у Републици Србији** („Службени гласник РС”, бр. 55/2005 и 71/05 - исправка) где се процес даље реформе стручног образовања и обуке наводи и „даље усавршавање и иновирање моду-

¹⁸ (https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html)

¹⁹ **Закону о средњем образовању и васпитању** („Сл. гласник РС”, бр. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - др. закон и 6/2020)

ларног модела образовних програма заснованих на исходима учења. Увођење нових програма; различитих организационих модела и редефинисање облика, начина и садржаја професионалне праксе у предузећима/привредним друштвима, а на основама уговора о партнерству и сарадњи између школа и социјално-економских партнера²⁰, те у делу компетенција и стручних вештина апострофира пословне и предузетничке вештине и знања (предузетничке способности, креативност и иновативност, самозапошљавање).

При доношењу *Националне стратегије за младе за период 2015–2025. године* („Службени гласник РС”, број 50/11) и члана 45. став 1. Закона о Влади („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – УС, 72/12, 7/14 – УС и 44/14) формирано је осам радних група, где су запошљавање и предузетништво, образовање, васпитање и обука чинили засебне радне групе. У тачки 4.1. Запошљавање и предузетништво се наводи „Поготово је важно да се на формалном нивоу образовања промовише предузетнички начин размишљања, тако да буде усаглашен са наставним програмом, као хоризонтални елемент у свим сферама учења. Искуство стечено у предузетничком образовању повећава могућност отварања нових компанија, самозапошљавања, стварања нових радних места, али и стицања самопоуздања и јачања креативности и друштвене одговорности код младих људи. На основу расположивих података показује се да око 20% младих који су учествовали у ученичким компанијама у средњој школи, касније заиста и оснују своје предузеће, што је преко 3 пута више од опште популације²¹ те се као специфични циљ наводи Омогућени подстицајни услови за развој предузетништва младих.

Стратегија развоја образовања у Србији до 2020. године („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 - исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 -УС и 72/12) у планираним мерама предвиђа и „2) увести предузетништво у програме образовања и обуке”, такође у циљу усклађивања високог образовања са принци-

²⁰ *Стратегија развоја стручног образовања у Републици Србији* („Службени гласник РС”, бр. 55/2005 и 71/05 - исправка)

²¹ *Националне стратегије за младе за период 2015–2025. године* („Службени гласник РС”, број 50/11) и члана 45. став 1. Закона о Влади („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – УС, 72/12, 7/14 – УС и 44/14)

пима на којима се формира европски простор високог образовања и европски истраживачки простор наводи се да је неопходно „9) непрекидно развијати мере које воде повећању запошљавања свршених студената, укључујући самозапошљавање кроз предузетништво, користити исходе учења као алат за унапређење дијалога између високошколских установа, студената и послодаваца у процесу прилагођавања студијских програма захтевима тржишта рада”²².

У тачки 8 је наглашено да је у циљу модернизације студијских програма неопходно „2) у студијске програме увести елементе истраживања, садржаје којима се подстиче предузетништво, унапређују практичне вештине и компетенције”²³ те да „6) Све ВШУ треба да кроз наставу или пројекте које ће студенти радити, оспособљавају студенте за развој иновација и предузетништво, а ВШУ треба да оспособљавају студенте за самозапошљавање и да стварају услове за целоживотну подршку њиховом образовању, иновативном прегалаштву и предузетништву”²⁴.

Усвојеним Акционим планом прецизирани су начини за постизање горе наведених циљева.

Влада Србије је усвојила *Страшеију за подршку развоју малих и средњих предузећа, предузетништва и конкуренцији за период од 2015. до 2020. године* („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – УС, 72/12, 7/14 – УС и 44/14) која је усклађена са Актом о малим предузећима те предвиђа развој и промоцију предузетништва младих, увођење предузетничког образовања у све нивое образовног система, унапређење подршке високоинновативним предузећима, уз остале видове подршке који се односе на развој МСПП сектора у Републици Србији.

²² *Страшеија развоја образовања у Србији до 2020. године* („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 -исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 -УС и 72/12)

²³ *Страшеија развоја образовања у Србији до 2020. године* („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 -исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 -УС и 72/12)

²⁴ *Страшеија развоја образовања у Србији до 2020. године* („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 -исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 -УС и 72/12)

Предвиђеном Стратегијом за подршку развоју МСПП и конкурентности 2015-2020 биће обухваћена и мера образовања наставника када је у питању предузетништво те боља повезаност са привредом што може значајно да унапреди пропусте направљене у Стратегији образовања.

На нивоу Владе АП Војводине усвојен је *Програм за смарт специјализацију у истраживању и иновацијама АП Војводине за период 2015 - 2020. године* који је први такав документ усвојен у неком од региона ван Европске уније. Програм јасно предвиђа и мере за обуке о иновативном предузетништву у школама, затим имплементацију на свим нивоима образовања, формирање радионица за најмлађе, специјализације, праксе, повезивање са привредом, оснивање инкубатора за младе предузетнике и друге видове подршке предузетништву младих и оснаживања младих људи који су заинтересовани за отпочињање сопственог бизниса.

4.4. Досадашња интеграција предузетничког учења у систем образовања у Републици Србији

У Србији 2005. године анализом Министарства просвете и спорта у Влади Републике Србије утврђено да поред добрих иницијатива на националном, регионалном и локалном нивоу свеобухватни план за темељну и адекватну имплементацију предузетништва у образовање ипак недостаје.

Кроз активности које су спровођене у виду пројеката подржаних од стране различитих донатора реализован је значајан број пилот пројеката.

У наставку дајемо кратак преглед програма:

1) Програм *Ученичко предузетништво* који се спроводи од школске 2003/2004. године уз подршку норвешке организације *Business Innovation Programs (BIP)* и сагласност Министарства просвете, науке и технолошког развоја – циљ програма је да пружи младима неопходно базично знање и искуство у оснивању и вођењу правих предузећа. У активности је до сада укључено преко 5.000 ученика и 140 наставника из 70 школа широм Србије²⁵.

2) *Програм реформе средњеј стручној образовања* – финансиран од стране *CARDS EU* у периоду од 2003- 2008. године – у развијеним новим и редефинисаним програмима уврштен је и посебан предмет предузетништво у 50 огледних школа, те обучено 111 наставника који ће предавати предмет предузетништво.

3) *Junior Achievement Young Enterprise* – амерички програм спроведен од стране Европског покрета у Србији почео је 2002. године, а од 2005. године га спроводи *Junior Achievement Serbia* као део мреже *Junior Achievement Worldwide*. Програм садржи обуке из примењене економије, програм компанија и електронску симулацију пословања, кроз који је из области предузетништва и

25 <http://www.bips.rs/>

финансијске писмености прошло више од 60.000 ученика из 286 основних и средњих школа из целе Србије²⁶.

4) *GTZ пројекат за стручно образовање у периоду од 2020- 2012. године* - уведен је нови образовни профил Пословни администратор, који садржи елементе предузетништва, развијено је 130 виртуелних предузећа и образован велики број ученика и наставника.

Све поменуте пројекте је подржало Министарство просвете и спорта Републике Србије али је евидентно да се ради само о пилот пројектима без системског приступа и стратегије на нивоу образовног система.

Данас по подацима Министарства просвете, науке и технолошког развоја предмет предузетништво се у средњем стручном образовању спроводи у 70 образовних профила и налази се на листи обавезних предмета са фондом од 62-64 часа годишње и реализује се у завршној години школовања.

Када је у питању високо образовање реформа која је почела почетком 2000-те година довела је до низа промена у структури студија, промени садржаја предмета, рационализацији планова и програма студија, већој мобилности итд, што је допринело одређеним позитивним променама у многим областима високог образовања.

Имајући у виду да нова визија високог образовања „нуди отворене приступе и промене и има специјалну улогу у обезбеђивању економског и културног развоја друштва и друштвене кохезије. Нове тенденције морају бити усмерене ка студентима, ка другачијим дидактичким приступима и стратегијама, квалитетнијом комуникацијом наставника и студената, које ће указати на нове квалитативно другачије знаке односа и партнерства у заједници”²⁷.

26 <http://www.ja-serbia.org/sr/o-nama>

27 Субошић, Љ., Гајић, О., Лунтулов, Б.: *Квалитет високог образовања у друштву знања – могућности и перспективе*, у В. Маџејић (ур.) *Технологија, култура, развој – Зайадни балкан на путу ка Европској унији, (142-150) Београд: Удружење „Технологија и друштво”, Институт „Михајло Пушин”, Центар за истраживање науке и технологије, Економски факултет Суботица, 2011*

Пратећи нове парадигме образовања забрињавајуће је да је у високом образовању у Србији, по Пауновићу, евидентно „веома мали број приватних и државних факултета (углавном су то факултети економске, бизнис или менаџмент оријентације) који се баве овом проблематиком и који својим студентима пружају прилику да нешто више сазнају о предузетништву. У мањини су и факултети на којима предузетништво има статус посебног предмета, а у већини факултети где се одређени сегменти предузетништва изучавају у оквиру других предмета”²⁸.

Захваљујући континуираном унапређивању образовних програма последњих година проналазимо предузетништво интегрисао у програме високо образовних институција. Уз подршку ЕУ кроз Темпус програм, сад Ерасмус програм, акредитовани су нови програми који прате трендове на тржишту рада и образовања, као и модернизован велики број простојећих програма. Такође креиран је значајан број пројеката за подршку развоју предузетништва и предузетничких аспирација студената.

И у самој *Стратегији развоја образовања до 2020. године* наводе се управо поменути модели:

„Непрекидан развој мера које воде повећању запошљавања, укључујући самозапошљавање;

- Увођење елемената истраживања и садржаје којима се подстиче предузетништво, унапређују практичне вештине и компетенције у студијске програме;
- Све високо-школске установе треба да оспособљавају студенте за развој иновација и предузетништво;
- „Предузетнички универзитет” као нуклеус стварања нове индустрије засноване на знању (није објашњено шта је ПУ);

- Подстицање креирања пословних инкубатора у високо-школским установама, за чије предузетничке иницијативе ће држава подстицати оснивање фондова ризичног капитала, давати подстицајна неповратна средства, плаћати бар део неопходних саветодавних услуга и развијати друге подстицаје;
- У процесу стварања предузетничког духа и вештина користити мултидисциплинарне приступе. Технички, економски и правни факултети су посебно значајни за развој предузетништва²⁹.

Закон о дуалном моделу студија у високом образовању („Службени гласник РС”, бр. 66/2019) усвојен 2019. године који уређује садржај и начин остваривања дуалног модела студија у високом образовању са циљем каријерног усмеравања студената и стицању практичних знања у сарадњи са привредом. У самом Закону не спомиње се подстицање за предузетништво нити samozapoшљавање мада стечена знања свао могу да резултирају и таквом одлуком након завршетка школовања.

²⁹ *Стратегију развоја образовања до 2020. године* („Службени гласник РС”, бр. 55/05, 71/05 -исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 -УС и 72/12)

Део 5

**ПОСТОЈЕЋИ МОДЕЛИ
РАЗВОЈА ПРЕДУЗЕТНИШТВА**

У већини развијених земља у свету се поједини елементи подршке развоју предузетништва развијају деценијама уназад и самим тим дају и резултате са мањим или већим успехом.

Највећи успеси у примени развоја модела предузетништва младих су свакако у Сједињеним Америчким Државама као једном од најразвијених предузетничких друштава.

Оно што је најзапаженије кад говоримо о моделу у САД-у је што највећи број иницијатива и најуспешнији елементи модела су они који су повезани са универзитетима. Предузетнички универзитети имају значајно место у систему развоја предузетништва поменуте земље.

Носилац идеје или креатор идеје је у центру модела предузетништва, а не сама идеја и/или пословни план.

Универзитет Стенфорд из Силиконске долине је најпопуларнији иновациони екосистем у свету где се састаје међународни капитал, знање и таленат да развију највредније иновативне компаније на тржишту. Стенфорд следи модел научно заснован, сличан онима са Харварда и MIT, користећи комбинације различитих субјеката и близак однос са заједницом Велија.

Креативно размишљање примењено на Универзитету Стенфорд заснива се на принципима који се могу учити или користити од стране људи са различитих академских нивоа. ***Креативно размишљање*** се може описати као дисциплина која користи сензибилитет и методе креатора (ствараоца) да одговара потребама људи са оним што је технолошки изводљиво и шта одржива пословна стратегија може претворити у вредност која је тржишно остварива.

Овај модел се показао као један од најуспешнијих и покушава се применити и у другим земљама.

У великом броју земаља постоје разне иницијативе и програми подршке развоју предузетништва младих који увек полазе од стране образовног сектора,

у виду формалног и неформалног образовања, као и целоживотног образовања. У делу рада где дајемо преглед предузетничког образовања по земљама може се видети на који начин је интегрисано у систем развоја младих.

У последњих неколико година у региону су се развили *предузетнички развојни програми* - првенствено на универзитетима - укључујући и обуку о разним темама предузетништва и подршке платформи развоја предузетништва, као што су инкубатори, менторске мреже и мреже бизнис анђела. Обуке у оквиру предузетничких програма фокусирају се на припрему бизнис плана након идентификације предузетничке идеје. Добро оцењене предузетничке идеје долазе у фокус менторске мреже и проналазе своје место у разним пословним инкубаторима.

Развој јединственог модела у Србији је делом онемогућен и због недовољног интегрисања предузетничког образовања у систем образовања на свим нивоима.

Подршка универзитета у креирању предузетничког друштва и пружања подршке развоју предузетништва младих се између осталог огледа кроз *развој спиноф-ова*.

Креирање универзитетских спиноф-ова је директни подстицај предузетништву младих, и то не само у теоријском смислу него кроз конкретну подршку развоју иновација, оснивању нових предузећа и развоју вештина код младих људи.

Спиноф предузеће или супсидијарно предузеће је посебан облик предузетничког предузећа које је претходно покренула и с њом била повезана нека друга организација. То је независно предузеће које производи сличан производ или услугу као и њезин претходни послодавац.

Спиноф активности код којих матичну организацију чини универзитет, универзитетске спиноф активности, разликују се од стандардних пословних одвајања у веома важном аспекту: универзитетски спиноф преноси знање

створено у јавном окружењу у приватни сектор. Универзитетски спиноф формира механизам за трансфер науке, технологије и пословног знања.

У случају универзитетског спинофа, оснивач је често члан факултетског особља или студент који је по завршетку академског образовања започео нови бизнис и основао предузеће базирано на знању и технологији развијеној унутар универзитета.

Универзитет, који представља матичну организацију, има важну улогу у подршци приликом стварања новог (универзитетског) спин-оф предузећа.

Универзитетски спиноф трансформише технолошке проналаске из универзитетских истраживања који би вероватно остали неискоришћени.

Универзитети могу стимулисати развој тих малих предузећа кроз формални спиноф програм и даље пружати помоћ овим младим фирмама током првих година њиховог постојања путем програма инкубације.

Зашто су значајни универзитетски спиноф-ови?

- нуде конкретне доказе да је универзитет из којих су произашли релевантна институција, *up-to-date* кад су у питању истраживања и развој, и да је конкурентна на тржишту образовања. Ове чињенице привлаче талентоване студенте, партнере и донаторе, генеришу приватни и јавни сектор инвестиција и јачају везе са важним регионалним и међународним мрежама.
- доприносе економском развоју региона у коме се налази универзитет. Доносе нова радна места, диверсификују локалну економију, задовољавају потребе купаца, и привлаче инвестиције.
- комерцијализују знања која би иначе остала неразвијена у оквиру универзитета. Већина универзитета нема знања, воље, дисциплине, фи-

нансијских средстава, простора и мреже потребне за трансформацију знања са универзитета у широки спектар комерцијалних роба/услуга.

- помажу универзитетима да испуне своје мисије базиране на истраживањима, настави и развоју заједнице. Пружају факултетима знање које је корисно за даље образовање студената и повећавају свест о практичној вредности предузимања универзитетских истраживања.
- повећавају повраћај улагања у истраживање и развој од стране државе и/или приватних инвеститора.

Универзитетски спиноф трансформише технолошке проналаске из универзитетских истраживања који би вероватно остали неискоришћени.

У нашем окружењу су постојале активности на повезивању науке и праксе у претходном периоду. По овим питањима ми смо на почетку формирања институција и механизма који треба да омогуће трансфер знања у примену, на начин који ће да покрене спиралу даљег унапређивања и ширења овог процеса.

Познати примери Универзитета у Кембриџу који је покренуо велики број стартапа и спиноф компанија, или мрежа компанија као што су, „*SPINNOVA*” коју је формирао Универзитет у Лувену, Белгија, Европска мрежа „*EUREKA*”, мрежа у југоисточној Европи „*UNIADRION*”.

Универзитетски спиноф-ови су значајни због тога што:

- привлаче талентоване студенте, партнере и донаторе, генеришу приватни и јавни сектор инвестиција и јачају везе са важним регионалним и међународним мрежама.
- доприносе економском развоју региона у коме се налази универзитет. Доносе нова радна места, диверсификују локалну економију, задовољавају потребе купаца, и привлаче инвестиције.

- комерцијализују знања која би иначе остала неразвијена у оквиру универзитета.
- помажу универзитетима да испуне своје мисије базиране на истраживањима, настави и развоју заједнице. Пружају факултетима знање које је корисно за даље образовање студената и повећавају свест о практичној вредности научног истраживања.
- повећавају повраћај улагања у истраживање и развој од стране државе и/или приватних инвеститора.

У нашој земљи одличан пример у погледу трансфера знања са универзитета у привреду је Факултет техничких наука (ФТН) у Новом Саду. Поред своје основне делатности, ФТН је данас иницијатор и реализатор бројних научних и И&Р пројеката, али и оснивач или на други начин формално и практично укључен у рад бројних И&Р институција. Поред свега тога, ФТН је постао погодно тло за стартап и спиноф компаније. Постоји више од 70 успешних спиноф предузећа која су настала на Факултету техничких наука³⁰.

„Постоји више од 136 спиноф предузећа која су директно или индиректно настала на ФТН у Новом Саду. Поменута предузећа запошљавају више од 8.000 људи, од којих више од 90% чине високообразовани стручњаци, и остварују укупни годишњи обрт преко 70 милиона евра, извозећи преко 70% својих производа и услуга. Поред пословног инкубатора са бројним спиноф компанијама, визија развоја ФТН-а се остварује и изградњом технолошког парка”³¹.

Подразумева се да су у систему креирања спиноф-ова на универзитету укључени и следећи елементи модела: техничко-технолошки парк, бизнис инку-

30 <https://www.uns.ac.rs/index.php/c-nauka/transfer-c/start-spin-c>

31 Видука Б., Молнар Р. (2018) *Анализа сектора малих и средњих предузећа и предузетништва у АП Војводини; Конрад Агенауер Фондације*

батор, центар изврсности, истраживачки институти, кластери, фондови ризичног капитала и бизнис анђели.

Када би постојећи модел био интегрисан са осталим подршкама развоју предузетништва у Србији резултати би били далеко бољи.

Део 6

**ТЕОРИЈСКИ ПРАВЦИ
У ИЗУЧАВАЊУ
ПРЕДУЗЕТНИЧКОГ
ОБРАЗОВАЊА И УТИЦАЈ
ОБРАЗОВАЊА НА МОДЕЛЕ
ПОНАШАЊА, ИЗБОР И
РАЗВОЈ КАРИЈЕРЕ**

Тек почетком 20. века предузетништво постаје део економске академске дискусије и почиње да се изучава као феномен са економског, социолошког, психолошког и антрополошког аспекта.

Општи осврт на основну релевантне литературе од тада до последњих деценија одражава пораст научног интересовања за проучавање предузетништва. У том контексту, једна од важних тема је образовање у промоцији предузетништва.

Крајем деведесетих година 20. века подручје проучавања се посебно фокусира на предузетничко учење и примену истога као концепта.

Тако Баумол сматра да се појединац може научити да стимулише обим и интензитет предузетничке активности.

„Став и знање о предузетништву обликује намере за отпочињање сопственог посла у будућности”³² те се утицај предузетничког образовања препознаје као једна од „кључних фактора који помажу појединцу (или младом човеку) да разуме и развије ставове о предузетништву”³³.

С циљем да се објасни шта утиче на одлуке и намере појединаца да се укључе у предузетничке активности развијени су различити модели током времена.

Спроведена истраживања током периода су контрадикторна, док једни тврде да „формално предузетничко образовање смањује предузетничку жељу”³⁴, други пак закључују да „предузетничке намере расту са образовањем”³⁵.

32 Wang, C. K., Wong, P.K.: *Entrepreneurial interest of university students in Singapore. Technovation*, 24(2), 163-172, 2004

33 Gorman, G., Hanlon, D., King, W.: *Some research perspectives on entrepreneurship education and education for small business management: a ten-year literature review. International Small Business Journal*, 15(3), 56-77, 1997

34 Shapero, A.: *Are business schools teaching business? INC.*, 4, 13. Retrieved from <http://www.inc.com/magazine/19820101/7105.html>, 1982

35 Davidsson, P., Honig, B.: *The role of social and human capital among nascent entrepreneurs. Journal of Business Venturing*, 18(3), 301-331. doi:10.1016/S0883-9026(02)00097-6, 2003

Данас је опште прихваћено да се предузетнички програми реализују на свим нивоима образовања (од основног школског до универзитетског) како би се подстакле и охрабриле предузетничке склоности младих.

У литератури прихваћено становиште Питера Дракера да предузетништво није магија, нити мистерија и не произилази из гена, већ је то дисциплина и, као свака дисциплина, може да се научи, указује да на одговарајући начин предузетничко образовање и обука могу да охрабре предузетничке склоности и намере појединца. Бројне студије су утврдиле да постоји мања вероватноћа да ће људи са ограниченим образовањем учествовати у предузетничким иницијатива и активностима.

Посматрајући предузетничко образовање са аспекта важности за предузетнике поставља се питање колико формално образовање може допринети јер његова ригидност може да негативно утиче на индивидуалност и различитост појединаца тврди Рашинг док је у истраживањима које су спровели Кларк и сарадници показано да проучавање предузетничких вештина позитивно утиче на отварање и успех новоотворених предузећа.

У својим истраживањима Пан (1993), Ле Роукс (2003), Гроенвалд (2004) и Саливан (2000) су потврдили да је образовање кључан фактор за развој предузетништва.

Посматрајући образовање за предузетништво као процес који даје концепте и вештине за препознавање прилика, које су други предвидели, те „омогућава стицање проицљивости, самоефикасности и знања да делују”³⁶ и да омогућава „да појединац снажно верује у поједине активности због њиховог позитивног исхода”³⁷.

36 Harrison, R., Leitch, C.: *Entrepreneurial learning: conceptual frameworks and applications*. Routledge, London, 2008

37 Minniti, M., Bygrave, W.: *A dynamic model of entrepreneurial learning*. *Entrepreneurship: Theory and Practice* 23 (4): 41–52, 2001

Ово свакако „предузетничко образовање ставља у центар стратегије за подстицање предузетништва међу студентима”³⁸ јер избор каријере, па тако и предузетништва подстакнуто је веровањима, ставовима и искуством.

Поред природне склоности појединца ка преузимању ризика, образовање је суштинска одлика која везује предузетнике заједно и истовремено их диференцира од других актера у пословним процесима.

Први истраживачки интереси у оквиру предузетничког образовања младих су посвећени студентима. Пред-универзитетско предузетништво је привукло већу пажњу истраживача због чињенице да су ученици средњих школа изразили жељу да учествују у програмима предузетничког образовања.

Претходно искуство и постојеће знање утичу на доносиоца одлука и постављање циљева у каријери, јер искуство омогућава свест о ономе што може да се деси у будућности, као и свест о понашању и његове последице.

Стога је „неопходно у планираним интервалима студентима понудити практично искуство у предузетничком размишљању и понашању како би подстакли креативност кроз флексибилност и дивергентно размишљање”³⁹.

У литератури је такође широко заступљена теорија о утицају социјализације личности на избор и развој каријере. Према овој теорији, одлука појединца да покрене каријеру је изазвана бројним факторима, укључујући излагање образовном процесу. Предузетнички образовни програми могу да обухвате искуствене елементе, као што су посматрање и анализа узора и добре праксе, покретање сопственог бизниса, или учествовање у предузетничким пројектима, итд.

38 Linan; F.: *Skill and value perceptions: how do they affect entrepreneurial intentions?* *International Entrepreneurship Management Journal*, 4, 257-272, 2008

39 Kourilsky, M.L.: *Entrepreneurship education: Opportunity in search of curriculum.* *Business education Forum*, October, 1995

Према најзначајнијем представнику ове теорије Дајеру, предузетничко образовање и искуство могу допринети да млади људи препознају жељу и могућности за покретање сопственог бизниса. Другим речима, образовање може да подстакне студенте да следе образац каријере који су научили и / или вежбали у школи.

На сличном становишту је и теорија планираног понашања која је развијена у оквиру социјалне психологије. Теорија је дизајнирана да предвиди и објанси људско понашање у специфичном контексту. Заговорници ове теорије се слажу да је „већина људског понашања циљно усмерена”⁴⁰. Отуда социјално понашање може бити описано као мање или више добро формулисан план.

У центру теорије се налази намера појединца да изведе планирано понашање. Намера подразумева да се базира на мотивационим факторима, који утичу на понашање. Мотивациони фактори су индикатори колико чврсто су људи вољни да покушају, колико напора планирају да уложе у циљу демонстрације понашања. Правило је – што је јача намера за понашање, већа је вероватноћа демонстрације.

На понашање утичу и неки не-мотивациони фактори, као што су доступност ресурса (новац, вештине, сарадња са другима...). Уколико појединац поседује тражене могућности и ресурсе, и намерава да демонстрира понашање, требало би да успе у истом.

Ова теорија се може применити на добровољно понашање уопште, чиме се односи и на избор професионалне каријере. Социјално понашање може се окарактерисати као след добро формулисаног или лоше формулисаног плана, док су друштвене акције контролисане намерама.

Теорија верује да ставови, субјективне норме и перцепција контроле (самоефикасност) предвиђа намере док намера и перцепција контроле (самоефикасност) предвиђа понашање.

40 Ajzen, I.: *The Theory of Planned Behavior*, in: *Organization Behavior and Human Decision Processes*, 50, pp. 179 – 211, 1991

Посебно, однос према предузетништву одређују предузетничку склоност и намере. Према овом концепту, постоји значајна корелација између намере да се постане предузетник и реализација намера. Ово је препознато као основни елемент у објашњавању предузетничког понашања.

Као додатак овој теорији је Кругеров **модел предузетничке намере** који перципира флексибилност и жељу намере да се постане предузетник, предвиђа социјалне норме и самоефикасност као предности да се разуме трајност и перцепција изводљивости.

У најновијим истраживањима, модел предузетничке намере је у широкој употреби. Линан, Родригез-Коард и Руеда-Кантуче (2011) препознају кључне варијабле које доприносе одлуци појединца да изабере предузетничку каријеру као будућу опцију: (а) предузетничка знања; (б) лични ставови; (ц) спознаја друштвених норми; (г) спознаја изводљивости (самоефикасност) и (е) предузетничке намере.

Ови аутори сматрају да је предузетничко образовање једна од најважнијих варијабли које одређују одлуку појединца да покрене сопствени бизнис.

Линан наводи да код студената „намера да се предузме предузетничко понашање, или неки од елемената који утичу на ту намеру, као што су предузетничко знање, намера предузетничке активности, или изводљивости”⁴¹ развија од стране појединих студијских програма на универзитетима, као и школама које промовишу предузетништво.

Линан одређује следеће категорије предузетничког образовања – образовање чији је циљ развијање свести о предузетништву односно повећање број појединца који поседују довољно знања о покретању малог бизниса, самозапошљавању и предузетништву како би га разматрали као могућу опцију.

⁴¹ Linan, F.: *Intention-based models of entrepreneurship education. Piccola impresa / Small Business Venturing*, vol 3, pp. 11 – 35, 2004

Део 7

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ajzen, I.: The Theory of Planned Behavior, in: *Organization Behavior and Human Decision Processes*, 50, pp. 179 – 211, 1991
- [2] Audretsch, B., Carree, M.A., Thurik, A. R.: Does self-employment reduce unemployment? Discussion paper TI01-074/3, Tinbergen Institute, Erasmus University Rotterdam, 2001
- [3] Baptista, R., Thurik, A. R.: The relationship between entrepreneurship and unemployment: Is Portugal an outlier?, “*Technological Forecasting & Social Change*”, Elsevier Inc., 2007
- [4] Baumol, W.J.: Entrepreneurship in Economic Theory, *The American Economic Review*, Vol. 58, No. 2., pp. 64 – 71, 1968
- [5] Belussi, F.: Policies for the development of knowledge-intensive local production systems, *Cambridge Journal of Economics*, 1999
- [6] Business Innovation Programs (BIP), <http://www.bips.rs/>.
- [7] Blanchflower, D.G., Freeman, R.: The Rising Well-Being of the Young, forthcoming in *Youth Employment and Joblessness in Advanced Countries*, University of Chicago Press and NBER, 1999
- [8] Богетић, С., Ђорђевић, Д., Ђоћкало, Д.: Унапређење запошљавања младих као фактор развоја националне економије, *Економски хоризонти*, вол. 13, бр. 2, стр. 107-126, 2011
- [9] Бороцки, Ј., Митровић, С., Текић, Ж.: Предузетнички потенцијали младих – пример Факултета техничких наука, 2012
- [10] Cabrera, E. F.: Opting out and opting in: understanding the complexities of women’s career transitions. *Career Development International*, 12(3), 218-237., 2007

- [11] Cantillon, R.: *Essai sur la nature du commerce en general*. Piscataway, NJ: Transaction Publishers (English Edition), 2001
- [12] Carlsson, B.: The evolution of manufacturing technology and its impact on industrial structure: an international study, *Small Bus. Econ.* 1, 21–37., 1989
- [13] Casson, M.: *The Entrepreneur: An Economic Theory*. 2nd edition, Edward Elgar Publishing, 2005
- [14] Clayton, C., Rosenbloom, J.: Explaining the attacker's advantage: technological paradigms, organizational dynamics and the value network, *Res. Policy* 24, 233–257., 1995
- [15] Cooper, A., Komives, J.: *Technical Entrepreneurship: A Symposium: 24*. Milwaukee: Centre for Venture Management, 1973
- [16] Curtain, R.: 'Towards a Youth Employment Strategy', Report to the United Nations on Youth Employment), 2000
- [17] Davidsson, P.: Continued entrepreneurship: Ability, need, and opportunity as determinants of small firm growth. *Journal of business venturing* 1991, 6(6):405–429. 10.1016/0883-9026(91)90028-C, 1991
- [18] Davidsson, P., Honig, B.: The role of social and human capital among nascent entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 18(3), 301-331. doi:10.1016/S0883-9026(02)00097-6, 2003
- [19] Drucker, P.: *Innovation and Entrepreneurship*, New York, NY: Harper Perennial, 1985
- [20] Дракер, П.: Иновације и предузетништво, ПС Грмеч-Привредни преглед, Београд, 1996

- [21] Dyer, G.: Toward a theory of Entrepreneurial Careers, *Entrepreneurship Theory and Practise*, Vol. 19, Issue 2, pp 7.-21, 1994
- [22] Ђурић Кузмановић, Т.: Дириговано неразвој (пос)социјалистичко искуство и феминистичка алтернатива, ЕХПО д.о.о.- ЕХПО ПРЕСС, Нови Сад, 1998
- [23] EIM Business & Policy Research with financial support from the European Communities “Do SME s create more and better jobs?”; report for November, 2011
- [24] European Commission: Green paper, European Union Documents, 2009
- [25] European Commission: EU SMEs in 2012: at the crossroads -Annual report on small and medium-sized enterprises in the EU, 2011/12; September 2012) *Entrepreneurship (NCGE)*, UK, 2012
- [26] Европска комисија: Европска повеља за мала предузећа, Брисел, 2000
- [27] Европска комисија: Завршни извештај експертске групе, Брисел, 2008
- [28] Европска комисија: Зелена књига, Брисел, 2003
- [29] Expert Group on Indicators on Entrepreneurial Learning and Competence: Final Report DG Education and Culture Framework Contract 02/10 – Lot 1, A report submitted by ICF GHK on behalf of the European Commission, 2014
- [30] Fini, R., Grimaldi, R., Marzocchi, G. L., Sobrero, M.: Foundation of entrepreneurial intention. Retrieved on February 18, 2013 from <http://www2.druid.dk/conferences/viewpaper.php?id=5955&cf=32>, 2009
- [31] Galloway, L, Brown, W.: Entrepreneurship education at university: a driver in the creation of high growth firms? *Education + Training*, Vol. 44. No 8 -9, pp. 398-405, 2002

- [32] Gibb, A.: Entrepreneurship: Unique solutions for unique environment: Is it possible to achieve this with existing paradigm?, Working Paper 038/2006, National Council for graduate, 2006
- [33] Gorman, G., Hanlon, D., King, W.: Some research perspectives on entrepreneurship education and education for small business management: a ten-year literature review. *International Small Business Journal*, 15(3), 56-77, 1997
- [34] Harrison, R., Leitch, C.: *Entrepreneurial learning : conceptual frameworks and applications*. Routledge, London, 2008
- [35] Hébert, R.F., Link, A. N.: „The Entrepreneur, Mainstream Vies and Radical Critiques”, Praeger, New York, 1988
- [36] Henderson, R., Robertson, M.: Who wants to be an entrepreneur? Young adult attitudes to entrepreneurship as a career, *Career Development International*, Vol. 5 Iss: 6, pp.279 – 287, 2000
- [37] Hisrich, R., Peters, D., Michael, P.: *Entrepreneurship V Edition*, McGraw-Hill Companies, 1985
- [38] Holmes, M.: *What is Gender?* London SAGE, 2007
- [39] Howard, S.R.: *Developing Entrepreneurial Characteristics in Youth: The Effects of Education and Enterprise Experience*, University of South Florida
- [40] Јовановић-Крањец, М.: Економизација високог образовања у републици Србији, *Економски хоризонти*, Јануар - Април 2013, Годиште ХВ, Свеска 1, 87 – 96, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, УДЦ: 33 ИССН: 1450-863 X еИССН: 2217-9232), 2013
- [41] Junior Achivment Young Enterprise, <http://www.ja-serbia.org/sr/o-nama>

- [42] Katz JA: A psychological cognitive model of employment status choice. *Entrepreneurship: Theory and Practice* 1992,17(1):29–37.
- [43] Knight, H.: *Risk, Uncertainty and Profit*, Kessinger Publishing, LLC, 2007
- [44] Kourilsky, M.L.: Entrepreneurial thinking and behavior: what role the classroom? In: C.A. Kent (ed.), *Entrepreneurship Education: Current Developments, Future Directions*, New York: Quorum Books, 137-153, 1990
- [45] Компаративни преглед образовних политика: Тим за социјална укључивања и смањење сиромаштво Владе Републике Србије, 2015
- [46] Kourilsky, M.L.: Entrepreneurship education: Opportunity in search of curriculum. *Business education Forum*, October, 1995
- [47] Kourilsky, M. L., Walstad, W. B.: Entrepreneurship and Female youth: knowledge, attitude, gender differences, and educational practices. *Journal of business venturing*, 13(1), 77-88, 1998
- [48] Kourilsky, M.L., Walstad, W.B.: The early environment and schooling experiences of high technology entrepreneurs: Insights of entrepreneurship education, *International Journal of Entrepreneurship Education*, 1(1) Senate hall Academic Publishing pp 1-21, 2002
- [49] Krueger, N.: The impact of prior entrepreneurial exposure on perceptions of new venture feasibility and desirability. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 18 (1), 5-21, 1993
- [50] Krueger, N., Brazeal, D.V.: Entrepreneurial potential and potential entrepreneurs. *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 18 (3), 91–104, 1994
- [51] Kuratko, D.F., Hodges, R.M.: *Entrepreneurship: Theory, Process, Practice*, 2004

[52] Лајовић, Д., Дробњак, Р., Николић, Н.: Увод у бизнис, Економски факултет Подгорица, 19. стр., 2009

[53] Levie, J., Autio, E.: A theoretical grounding and test of the Gem model, *Small Business Economics*, 31 (3): 235-263, 2008

[54] Linan, F.: Intention-based models of entrepreneurship education. *Piccola impresa / Small Business Venturing*, vol 3, pp. 11 – 35, 2004

[55] Linan; F.: Skill and value perceptions: how do they affect entrepreneurial intentions? *International Entrepreneurship Management Journal*, 4, 257-272, 2008

[56] Lisbon Growth and Jobs Strategy: Implementing the Community Lisbon Programme – Modern SME policy for Growth and Employment, COM(2005) 551 final, 2005

[57] Марков, С., Изгарјан, А.: Перцепција предузетништва код студенткиња и студената Универзитета у Новом Саду, *Социолошки преглед*, Вол 44, Но 2. пп. 325 – 336, 2010

[58] Марков, С., Мирков, С.: Универзитет и предузетништво, Универзитет у Новом Саду, 2008

[59] Markov, S., Tekic, Z.: Students and Entrepreneurship – Challenges in Research and Education. Chapter VII in *Engineering Management – Challenges for the Future*, pp. 127-145, H.-J. Bullinger & D. Spath (Eds.), published by Faculty of Technical Sciences (Novi Sad, Serbia), Fraunhofer IAO (Stuttgart, Germany) and DAAAM International (Vienna, Austria), ISBN 978-3-902734-01-3, 2013

[60] Marshall, A.: *Industry and Trade. A Study of Industrial Technique and Business Organization; and of their Influences on the Conditions of Various Classes and Nations*, London, Macmillan, 1919

- [61] Menger, C.: Principles of Economics. Libertarian Press, Incorporated, 1994
- [62] Meager, N., Bates, P., Cowling, M.: An Evaluation of Business Start - Up Support for Young People, National Institute Economic Review, 186, October, 70-83, 2003
- [63] Министарство привреде: Извештај о малим и средњим предузећима и предузетништву за 2014. годну, Београд, 2015.
- [64] Minniti, M., Bygrave, W.: A dynamic model of entrepreneurial learning. Entrepreneurship: Theory and Practice 23 (4): 41–52, 2001
- [65] Национална агенција за регионални развој Републике Србије www.narr.gov.rs/index.php/O-nama/Pravci-delovanja-Agencije
- [66] Национална служба за запошљавање Републике Србије www.nsz.gov.rs
- [67] OECD, Obrada: John Schmitt, CEPR Washington, 2006
- [68] Основне пословне струковне студије Београд- ОПСС, <http://fps.strukovne.naisbitt.edu.rs/>
- [69] Patterson, N., Mavin, S.: Women Entrepreneurs Jumping the Corporate Ship and Gaining New Wings. International Small Business Journal, 27(2), 173-192, 2009
- [70] Пашалић, Е.: Истраживање: Млади Брчко Дистрикта Босне и Херцеговина, Брчко, 2006
- [71] Paunovic, S.: Entrepreneurship education - to make it more efficient and entrepreneurial, 2009

[72] Peterman, N., Kennedy, J.: Enterprise education: influencing students' perceptions of entrepreneurship, *Entrepreneurship theory and practice*, vol. 28 (82), pp. 129 – 144, 2003

[73] Piore, M., Sabel, C.: *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*, Basic Books, New York, 1984

[74] Pomery, E., Gibbons, F., Reis-Bergman, M., Gerrard, M.: From Willingness to Intention: Experience moderates the shift from reactive to reasoned behaviour. *Personality and Social Psychology Bulletin* 2009, 35(7):894–908. 10.1177/0146167209335166, 2009

[75] Rindfuss, R., Swicegood, C.G., Rosenfeld, R.A.: Disorder in the Life Course: How Common and Does It Matter, *American Sociological Review* 52, no. 6, 785-801, 1987

[76] Rushing, F.W.: Economics and entrepreneurship in the elementary grades. In: C.A. Kent (ed.), *Entrepreneurship Education: Current Developments, Future Directions*, New York: Quorum Books, 153-164, 1990

[77] Say J.B.: *A Treatise on Political Economy*. New Ed edition, Transaction Publishers, 2001

[78] Schoof, U., Blanchflower, D.G., Andrew, O.: *Stimulating Youth Entrepreneurship: Barriers and incentives to enterprise start-ups by young people (Series on Youth and Entrepreneurship)*, 2006

[79] Schumpeter, J.: *Capitalism, Socialism and Democracy*, Globus, Zagreb, pg. 38, 43, 107-109, 113, 1982

[80] Shapero, A.: Are business schools teaching business? *INC.*, 4, 13. Retrieved from <http://www.inc.com/magazine/19820101/7105.html>, 1982

- [81] Shaver, K., Scott, L.P.: Process, and choice: The psychology of new venture creation. *Entrepreneurship: Theory and Practice* 1992,16(2):23–45., 1992
- [82] Shigunta, F.: Youth entrepreneurship: Meeting Key Chalelenges, Final Paper, Wolfson College, Oxford University, England, 2002
- [83] Simon, HA.: Rational decision making in business organizations. *The American Economic Review* 1979, 69 (4): 493–513, 1979
- [84] Stevenson, H., Jarillo, J.: A paradigm of Entrepreneurship: Entrepreneurial Management, *Strategic Management Journal*, 11, 17 27, 1990
- [85] Students attitudes to Business: Bringing business to life for students, GFK UK market research agencies in the UK, 2005
- [86] Студија УСАИД: Политике за повећање запослености и конкурентности радне снаге, Центар за либерално-демократске студије, Новембар 2012
- [87] Суботић, Љ., Гајић, О., Лунгулов, Б.: Квалитет високог образовања у друштву знања – могућности и перспективе, у В. Матејић (ур.) *Технологија, култура, развој – Западни балкан на путу ка Европској унији*, (142-150) Београд: Удружење „Технологија и друштво“, Институт „Михајло Пупин“, Центар за истраживање науке и технологије, Економски факултет Суботица, 2011
- [88] Swedberg, R.: “The social science view of entrepreneurship: introduction and practical applications”, in Swedberg, R. (Ed.), *Entrepreneurship: The Social Science View*, Oxford University Press, Oxford, pp. 7-44, 2000
- [89] Tackey, N. D., Perryman, S.: *Graduates Mean Business: A Study of Graduate Self-Employment and Business Start-Ups*. Grantham (UK): Grantham Book Services Ltd, 1999
- [90] United Nations www.un.org

[91] United Nations Population Fund <http://www.unfpa.org/emergencies/manual/8.htm>

[92] Varađanin V., Viduka B., Viduka D.: „Značaj preduzetništva i preduzetničkog obrazovanja u sportu“, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi, Zbornik radova Kikinda 2015, godina X broj 1; ISSN 2217-5725

[93] Viduka D, Varađanin V., Viduka B., Varađanin D.: „Analiza primene informacionih tehnologija i izazovi implementacije u obrazovanju Srbije“, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi, Zbornik radova Kikinda 2015, godina X broj 2; ISSN 2217-5725

[94] Viduka B.: “Percepcija mladih o osobinama i sposobnostima potrebnim za preduzetništvo”, naučni časopis „Poslovna ekonomija”, Educons Univerzitet, Sremska Kamenica 2014; ISSN 1820-6859; 239-258

[95] Viduka, B.: Analysis of entrepreneurial aspirations of High Vocational School Students, Master dissertation, University Novi Sad UNESCO Chair for Entrepreneurial study, 2014

[96] Von Mises, L.: Human Action; a treatise on Economics. 3rd revised edition, Contemporary Books, 1996

[97] Walstad, W.B., Kourilsky, M.L.: Seeds of Success: Entrepreneurship and Youth, Danbuque, Iowa, Kendall – Hunt, 1999

[98] Wang, C. K., Wong, P.K.: Entrepreneurial interest of university students in Singapore. *Technovation*, 24(2), 163-172, 2004

[99] White, S., Kenyon, P.: Enterprise-Based Youth Employment Policies, Strategies and Programmes Drat Report to ILO, Geneva, 2000

РЕЦЕНЗИЈЕ

„Књига је писана као монографија и у значајном делу се ослања на практична искуства ауторке стицана у протекле две деценије, поткрепљене богатом теоријском грађом релевантних аутора у предметној области.

Тематско подручје које је обрађено у књизи је од посебног значаја за историјски период и степен економског и уопште друштвеног развоја у којем се налази српско друштво. Књига доприноси популаризацији предузетништва, у контексту економског опоравка и економског раста.

Књига даје посебан осврт на значај предузетничког образовања које је стављено у фокус интересовања високо развијених земаља, које су направиле велике помаке у овом сегменту развоја предузетништва. Ово може бити од великог значаја креаторима политика у Србији.”

Др Роберт Молнар

„Допринос рукопис под насловом Предузетништво младих – Значај образовања из предузетништва за развој предузетничких тежњи огледа се у унапређењу теорије о предузетничком учењу (као остварења научног), и унапређење праксе (као остварење друштвеног циља).

Свеобухватним теоретским и практичним приступом истраживању утицаја предузетничког образовања на развој предузетничких тежњи код младих људи, указује се њен велики значај у унапређењу образовања, развоја предузетништва, веће запошљивости младих и раста и развоја привредног друштва, чиме се потврђује потреба за даљим проучавањем.”

Др Игор Лаврнић

„Развој предузетничке оријентације једна је од најважнијих друштвених тема у Србији. Ауторка анализираног рукописа уложила је много времена и труда да једну овако комплексну тематику, каква је значај образовања за развој предузетништва и предузетника у популацији младих, систематизује и да је на крајње јасан и прегледан начин приближи читаоцу.

Вредности овог рукописа несумњиво је допринело велико лично професионално знање и искуство ауторке у анализираној области.”

Др Јасмина Бурашковић

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Др Биљана Видука је доцент на Факултету за пројектни и иновациони менаџмент у Београду.

Завршила је основне студије на Економском факултету у Суботици, смер Финансије и банкарство, мастер студије на UNESCO катедри за предузетништво Универзитета у Новом Саду, а докторске студије из области Менаџмента и бизниса на Факултету за примењени менаџмент, економију и финансије у Београду.

Објавила је преко 25 радова у домаћи и страним часописима и на конференцијама, аутор је и коаутор 10 публикација из области развоја предузећа и пројектног менаџмента.

Њен научни интерес је у области предузетништва и развоја малих средњих предузећа, управљања пројектима у различитим секторима (производња хране, информационе технологије, енергетска транзиција) у циљу развоја тржишта и креирању бољих услова пословања предузећа.

Руководила је великим бројем домаћих и међународних пројеката имплементираних у Србији, као и земљама Западног Балкана и Европске уније.

Власница је предузећа *SPESCOM Consulting*.

